

TÜRK ÇİNİCİLİĞİNDE KÂBE TASVİRLERİ

Sabih ERKEN

İslâm âleminin en kutsalyeri kabul edilen Mekke şehrindeki Kâbe'nin, resim sanatında ve bilhassa çinicilikte yapılmış olan tasvirleri zaman zaman karşımıza çıkmaktadır.

Bütün İslâm dünyasınca, senenin muayyen zamanında Müslümanların kutsal yerlere yapmış oldukları ziyaretlere Hac denildiğini hepimiz biliriz. Akınlar halinde dünya müslümanlarının toplandığı bu günlerde, ziyaret edilen en önemli yerlerden bir tanesi de Mekke şehrindeki Kâbe'dir. İlk defa Arap'lar arasında çok eski bir kült olarak önem kazanmış olan Hac; Hacerül esved denilen ve boşlukta durduğu kabul edilen taş'ın bulunduğu yerde yapılan ibadetle ilgilidir.

İslâm dünyasında olduğu kadar, Hristiyan âleminde de gene, senenin muayyen zamanlarında kutsal yerlere yapılan ziyaretlerle hacı olunmaktadır.

Gerek Müslümanlarda ve gerekse Hristiyanlarda kutsal yerlere yapılan bu ziyaretleri yansıtan bir takım yapıtlar bulunmaktadır ki, bu yapıtlardan bir tanesi de Kâbe tasvirleridir. Türk san'atında Kâbe tasvirleri yapmak, sadece çinicilik sanatına has bir özellik değildir. Elde mevcut bazı vesikalara göre hacca giden hacıların el kitaplarında bu çeşit tasvirler yer almaktadır. (1) Resim 1). Daha sonraları ve bilhassa XV - XVI yüzyılda halı üzerine kâbe tasvirlerinin yapıldığını görmekteyiz

(2). Fakat 1610 yılında Kütahya halıcılarına gelen bir şeyhülislâm emri ile halı üzerinde ayak basıldığı nedeniyle günah sayılarak, Kâbe tasvirlerinin yapılması yasaklanmıştır. (3). Bundan sonraki tarihlerde yapılmış olan kâbe tasvirleri daha çok çini üzerinde görülmektedir.

Genellikle, tasvirlerin çini üzerinde bulunması, kutsal yapılarımız olan Cami ve mescitlerin içinde dekoratif malzeme olarak kullanılmış olan çininin, çok dayanıklı olmasından ileri gelmektedir. XVI. cı asrın ilk yarısından itibaren halifeliğin Osmanlılara geçmesi ile beraber, Türk resim san'atında bu çeşit tasvirlerin yapılmaya başlandığı görülmektedir. Bilhassa, XVII ci asrın ilk yarısı sonlarından günümüze kalmış olan örnekler, Kâbe tasvirlerinin bu devirden itibaren büyük önem kazanmış olduğunu göstermektedir.

Sipariş üzerine yaptırılmış olduğu, bazı örnekler üzerinde bulunan kitabeleri ile tespit edilmiş olan Kâbe tasvirli çinilerin, diğer tasvir cinslerine göre daha dayanıklı oluşlarından dolayı günümüze kadar bozulmadan gelebilmiş olmaları bu çinilerin önemlerini ortaya koymaktadır.

İslâmi geleneğe, göre dini mimari içinde tasvir, yani resim yapılması yasaklanmıştır. Bu yüzden geç devirlere kadar mimaride, Kuran'dan alınan ayetler, sivilize bitki motifleri ve geo-

(1) Muazzaz Diker, İst. Üniversitesi basılmamış İnceleme, I. 1953. "Londra Britiş müzesinde bulunan 142 tarihli hacı el kitabından Hac vesikası."

(2) Celâl Esat Arseven, L'art Türk, İst. 1939, s. 144.

(3) Muazzaz Diker, aynı eser.

metrik şekillerden başka resim yapılmamaya çalışılmıştır. Ancak XVI cı asrın ikinci yarısından itibaren hızla gelişen Türk resim san'atında, bir takım yeniliklerle büyük bir ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Bilhassa dekoratif malzeme olarak kullanılmış olan çininin cami ve mescitlerin mihraplarını veya bazen bütün duvarlarını kapladığı ve bu çiniler arasında, tek bir çini halinde olduğu gibi birkaç çiniden meydana gelmiş kâbe tasvirleride bulunmaktadırlar.

Mevcut tespitlere göre Kâbe tasvirli çinilerin adetleri çok fazla olmamakla beraber, 30-35 kadardır. Bunlardan bir kısmı Türkiyede, bir kısmıda İngiltere, Fransa, Mısır, Yunanistan, Almanya müzelerine girmiş bulunmaktadır. Kâbe tasvirleri yanısıra görülen, fakat daha az sayıda olan Medinedeki Suffa tasvirleri, İslâm âleminin ikinci kutsal yerini teşkil etmektedir.

Kâbe tasvirli çinilerin tanıtılması ilk defa tarafımızdan yapılmamaktadır. Daha evvelce, münferit olarak tanıtılmış tasvirler bulunmakta iken, Erdman Evvelki yayınlara dayanarak küçük bir not halinde kabe tasvirli çinileri sınıflandırmaya çalışmıştır⁽⁴⁾.

Ancak bazı örnekleri tam olarak tespit edememesi yüzünden tam bir tipoloji yapamamıştır. Erdman, Kâbe tasvirli çinileri dört gurup halinde değerlendirmekte iken, tarafımızdan yapılan son inceleme ile bu çinilere yapılan yeni ilavelerle yedi gurup halinde toplandıkları tespit edilmiştir⁽⁵⁾.

İSTANBUL AYASOFYA MÜZESİNDE BULUNAN ÇİNİ :

Ayasofya kilisesi apsis duvarının kuzey tarafında bulunan açıklığın doğu kenarındaki duvarı süsleyen çiniler ara-

sında bulunan yanyana iki panodan biri Kâbe, diğeri Medine tasviridir. Kâbe tasvirli çini medine tasviriden iki defa kadar daha büyüktür. Kitabeler dahil yüksekliği 92,5, genişliği ise 41 cm olan panonun üzerinde yapılmış kabe tasviri 41 x 52 cm dir. Tamamı 14 çiniden meydana gelmiş olan panonun sol orta kısmında 2,5 çinilik bir kısım eksilmiş ve bu çinilerin yerine başka yerlerden alınmış XVI cı yüzyıla ait çini parçalar yerleştirilmiştir.

Bütün panoyu çevreleyen lacivert zemin üzerine beyaz renkli, rozet şeklinde işlenmiş bordür, üst kısmında sivri kemer alınlıklıdır. Alt kenarı esas kompozisyonun ayıran geniş arabesk bordür arasına konmuş, beyaz zeminli kartuş içine çininin kitabesi yazılmıştır. Burda çininin, Tabakzade İznikli Mehmed bey tarafından (1053 H) 1643 tarihinde yapılmış olduğu kaydedilmektedir⁽⁶⁾.

Esas kompozisyonun etrafı, açık mavi renkli uçları içe doğru olan palmetlerle çevrilmiştir. Muntazam olmayan bu palmetler içinde, üstte gene mavi zemin üzerine, üçgen alınlıklı beyaz renkte sivilize bitki motifleri ile süslü alınlığın altında beyaz zemine siyah yazı ile, Kur'andan Bakara sûresi yazılmıştır.

Etrafını çeviren revakları ile dikdörtgen bir çerçeve teşkil eden esas kompozisyonun alt ve üst kenarlarına bitişik bazı binaları temsileden şekiller, kabenin etrafındaki minareler, dışa doğru çıkıntılar meydana getirmektedir. Kâbeyi çeviren avlu etrafında ve revakların önünde bazı kapıların isimleri yazılmıştır. Avlu ortasında gösterilen esas kompozisyon, kâbe ve etrafını çevreleyen şebekelerdir. Sadece sağ kenarda pek az bir kısmı kalmış olan tasvirin, mezheplere ait makamlardan

(4) Kurd Erdman, (Kabah Fliesen) Ars Orientalische

(5) Makalemizin sonunda eserlerin tipoloji araştırması ve değerlendirmesi yapılacaktır.

(6) Otto Dorn, Das Islamische Iznik, Berlin 1941, sayfa 141 Tahsin Şükrü Öz, Les falencs turc, London 1933, sayfa 34.

hanefi ve mâliki mezhebine ait olanlar kalmış, diğer ikisi eksilen çinilerle kaybolmuştur.

ALMANYADA ÖZEL KOLLEKSİYON- DA BULUNAN ÇİNİ: (Resim : 2)

Almanyada özel kolleksilyonda bulunan Kâbe tasvirli çini ise, 31x51 cm ebadındadır⁷. Şekillerin işlenişi ve kompozisyonun teşkili bakımından Ayasofyadaki ile büyük benzerlik göstermektedir. Dört kenarda sıralanan palmetli bordür burda da üst kısımda, hafif sivrilmektedir. Beyaz zemin üzerine yapılmış olan kompozisyon iki kısma ayrılmaktadır.

Üst kısımda Çin bulutları ile süslü üçgen alınlık ve bunun altında bulunan Kur'anın 96 ve 97 ci ayetlerinden alınmış kitabe yer almaktadır.

Alt kısımda büyük bir dikdörtgen halinde esas kompozisyon yapılmıştır. Dört kenarı kubbeli revakların çevirmekte olduğu avlunun üst sağ köşesindeki küçük bir çıkıntı içinde "Medrese-i Davudiye" yazılmıştır. Sağ alt köşede ise gene bir medrese ismi yazılı olup, bu da "Medrese-i Süleymaniye" dir. Revak kubbelerinin arkasında daha büyük ölçüdeki binaların kubbeleri gösterilmiştir.

Minarelerin sıralanışına gelince: Üç minare tam köşelerde uçları dışarı doğru olmak üzere, diagonal şekilde, dördüncü köşedeki ise yana yatmış durumda yapılmıştır. Sağ yan kenarda bulunan yatay durumdaki iki minare ile çini üzerinde altı minare resmedilmiştir.

Revakların içinde Kâbe'nin dışarı açılan kapılarının isimleri yazılı bulunmaktadır ki bunlar, üst kenarda soldan sağa, Bab-ı veda, Bab-ı ummehani, Bab-ı aruz, Bab-ı İbrahim, Bab-ı Davudiye (davudiye medresesine açılan kapı),

Bab-ı Omre dir. Sol yan kenarda bulunanlar ise: Bab-ı Ba'le, Bab-ı Pazar, Bab-ı Ali, Bab-ı Safa, Bab-ı Nebi dir. Alt kenarı soldan sağa takibeden kapı isimleri sırayla şöyledir. Bab-ı Fatma Bab-ı Hadice, Bab-ı Ebubekir, ve Bab-ı Osman⁸. Sağ yanda 5 kapı ismi bulunmakta olup bunlar: Bab-ı Selâm, Bab-ı Sırıyye, Bab-ı Süleymaniye (Süleymaniye medresesine açılan kapı) ve Bab-ı Hud dur.

Esas kısmı temsil eden ortadaki şeklin etrafına bir takım binalar sıralanmaktadır. Çatıları merkezdeki Kâbe'ye yönelmiş olan bu binalar mezheplere ait makamları temsil etmektedir. Sağ yanda Hanefi makamı iki katlı ve diğerlerinden daha büyük ölçüdedir. Üst tarafta makam-ı Malik, ters resmedilmiş gibi görülmekte isede bu, kompozisyonun teşkili bakımından böyle yapılmıştır. Diğer makamları gösteren binaların tepeleri kâbe'ye doğru çevrilmiş şekilde resmedilişi ile sanatkâr bir sarğı ifadesi vermeye çalışmıştır. Sol yanda biri kâbeyi çeviren, diğeri tam yanda olan iki makam daha bulunmakta olup, bunlardan yandaki, makam-ı Hambeli, şebekeler üzerindeki ise makam-ı şafii dir. Her nedense Şafii mezhebini gösteren makam daima köşede bulunmaktadır.

Orta kompozisyonun altında bir-biri üzerinde iki bina daha resmedilmiştir ki, bunlardan üstteki Kubbe-i Abbas olup Hz. Muhammedin amcasının ismini taşımaktadır. Altakinin ismi ise gene yanına yazılmıştır ve bu da kubbe-i Ferraj (Temizlik işlerine bakan gayumların bulunduğu bina) dır. Bu iki şeklin üzerinde Rahbei Kâbe ve Tak yazıları okunmaktadır. Şebekeleri gösteren koyu çizgiler içinde makam-ı İbrahim ve Minberi Hanefi yazıları ile bu yazıların ifade ettiği şekiller yeralmaktadır. Tam ortada koyu renkli bir

(7) Kurd Erdman (Ka'bah fiesen) Ars orientalisch.e

(8) Bu isimler Hz. Muhammedin en yakın dostlarının adlarıdır

dikdörtgen şeklinde gösterilmiş olan Kâbe'nin sol tarafına Hacer-ül Esved, sağ kenarına ise altın oluk yazısı yazılmıştır. Altın oluk yazısının üzerindeki açık renkli bir çörten kabe üzerindeki suları akıtmaya yaradığı anlaşılmaktadır.⁹ Gene Kâbe'nin sağında hilâle benzeyen bir şekil yapılmış ve yanına Hicri İsmail yazılmıştır¹⁰.

Çininin renkleri hakkında fazla birşey söylenememekte ise de diğer benzer örneklerde olduğundan pek farklı olmadığı sanılmaktadır. Kenar palmetleri ve alınlık içindeki çin bulutları mavi, alınlık konturları kırmızı ve revak çevrelerinin yeşil olması kuvvetle muhtemeldir.

TOPKAPI SARAYI AHMET KÜTÜPHANESİNDEKİ ÇİNİ (Resim: 3):

Topkapı sarayı ikinci avlusu içinde bulunan I Ahmet kütüphanesinin alt katında, doğu duvarı süsleyen çiniler arasında tek parça halinde birde Kâbe tasvirli çini bulunmaktadır¹¹. 30,5 x 52,5 cm ebadındaki çininin üst köşeleri kesilerek hafif sivriltilmiştir. Dış kenarların içe bakan yüzeyinde bir sıra palmetlerden meydana gelmiş olan bordür yer almaktadır. Kaba bir işçilikle yapılmış olan kenar bordürü içinde iki kısımdan meydana gelmiş olan kompozisyonun üstü, diğer örneklerde olduğu gibi bir kuran kitabesi ve kıvrık dallarla süslü alınlıktan ibarettir.

İkinci kısmı teşkil eden Kâbe ve etrafındaki revaklar, klâsik geleneğe uygun olarak gösterilmiştir. Dış kısımda revak kubbeleri ile kubbelerin aemleri belirtilmiş, içte her revak kemeri içine bir askı asılmıştır. Alt ve üst ke-

(9) Bu çörten altından yapılmış olup, eskimiş olanları yerlerinden çıkartılarak, Topkapı sarayı, Hırka-i Saadet dairesinde bulunan mukaddes emanetler arasında saklanmaktadır.

(10) Hicri İsmail; Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etmek istediği mağarayı temsil etmektedir.

(11) Kurd Erdman, (Ka'bah fliesen) Ars orientalische,

narlar ortasında çıkıntı yapan, revak duvarlarına bitişik sembolik bina şekilleri yer almaktadır.

Orta kısımda kâbe, koyu siyah renkte olup, etrafındaki yer döşemesi daha açık renkte boyanmıştır. Gene üç yanda mezheplere ait binalar, bu gurunun diğer örneklerinde olduğu gibidir. Şafii ve Hanefi meshebine ait olanı iki katlı olarak gösterilmiş, diğerleri tek kat halinde yapılmıştır. Alt kısımlarda bulunan iki sembolik binadan biri zezem kuyusu diğeri ise Kubbe-i Abbas tır. Sağ taraftaki küçük şekil ise mizanı şems tır¹².

İSTANBUL TOPKAPI SARAYI ÇİNİ SEKSİYONUNDA BULUNAN ÇİNİ (Resim: 4).

Topkapı Sarayı Çinili Köşk çini seksiyonunda bulunan ve 541 envanter nolu kâbe tasvirli çini 37 x 61 cm ebadında olup, dış çerçevenin iç kenarları bir sıra, mavi renkli palmetlerden bordürle çevrilmiştir. İki bölüme ayrılmış olan iç kompozisyonun üst kısmında ince çizgili bir dikdörtgen içinde beyaz zemin üzerine, Kuran'ın bakara suresinden iki ayet yazılmıştır. Dikdörtgen kütabe çerçevesinin üzerini süsleyen üçgen alınlığın içi sivilize bitki motifleri ile doldurulmuştur. Alt kısmında çininin 2/3 ünü kaplayan dikdörtgen revakların dış kenarları revak kubbeleri, iç kenarları ise kemerlerle çerilmiş olup iki kısım arasında ince bir hat bütün kenarları dolaşmaktadır. Mavi renkli bu hat, alt ve üst kenar ortalarında çıkıntılar yapmakta ve bu çıkıntılar ince saplı palmet motifleri ile süslenmektedir.

Dört köşede uçları dışa doğru olan 4 minare yer almakta olup, bunlardan üçü diagonal, sol alt köşedeki ise yatay durumdadır. Ayrıca sağ yanda bulunan

(12) İslamîlikte beş vakit güneşin doğuşu ve batışı ile tayin edilmekte olduğundan burda da bir güneş saati yapılmıştır

iki yatay durumdaki minare ile çini üzerinde 6 minare gösterilmiştir. İç kısımda revakların yanı sıra yazılmış olan kâbe kapılarının isimleri sıralanmaktadır. Bu isimlerin hemen hemen her çinide ayrı ayrı oluşunu, mecazi manâda konmuş olduklarına bağlayabiliriz. Sol köşeden itibaren sağa doğru sırayla kapıların isimleri şöyledir. "Bab-ı Ümmehani, Bab-ı İbrahim, Bab-ı Nedve, Bab-ı Ukeyl, Bab-ı Serac, Bab-ı Süleyman, Bab-ı Selâm, Bab-ı Nebi, Bab-ı Ali, Bab-ı Zekeriya Bab-ı Necle ve Bab-ı Sa fa".

Anahtar deliği şeklinde şebekelerin sınırladığı orta kompozisyonda firuze zemin üzerine biraz daha koyu renkte kabe binası resmedilmiştir. Şebekelerin sol kenarı üzerinde diagonal olarak bulunan iki katlı bina Şafii mezhebine aittir. Sağ kenarda Hanefi mezhebine ait makam, gene iki kat halinde ve diğerlerinden daha büyüktür. Bu iki mezhebi temsil eden şekillerin iki katlı ve bütün detayları ile resmedilmesine mukabil, sol kenardaki Hambeli ve üst kenardaki Mâliki mezhebine ait makamlar daha küçük ve daha sade yapılmıştır. Hakikât halde islâmîliğin 4 büyük meshebinden en geniş kitleye hitabeden Hanefi meshebi olup bunu Şafii meshebi takip etmektedir.

Kâbe'nin alt kısmında Tak (Kapı) ile büyük bir Minber ve avlu zemininde 3 temsili şekil yer almaktadır ki bunlar: Cak-ı Zemzem (Zemzem kuyusu) Kubbe-i Abbas ve Mizan-ı Şems (Güneş saati) dir. Dikdörtgen çerçevenin alt kısmındaki çıkıntıya bitişik ve ters olarak yapılmış şeklin yanındaki yazıda medrese-i Süleymaniye ismi okunmaktadır.

İSTANBUL MAHMUTPAŞA'DA BİR ANTIKACI DÜKKÂNINDA İKEN SATILMIŞ OLAN ÇİNİ (Resim: 5):

1952 yılında Mahmutpaşa antikacı Kentte iken fotoğrafı çekilmiş olan bu

çininin bugün nerede bulunduğu bilinmemektedir¹³. 34 x 52 cm ebadındaki panonun dahil olduğu tipler arasında, farklı görünüşü ile dikkati çekmektedir.

İki yan kenarda ince ve örgü motifli bordürlerin içinde dikdörtgenin üç kenarı ile üst kenarın köşeleri pâlmetlerle çevrilmiştir. Üst kısımda dikdörtgen bir kartuş içine yazılmış kelime-i Tevhit yazısı ve buna bitişik kıvrık dallarla süslü üçgen alınlık bulunmaktadır.

Altta, çininin 2/3 ünü kaplayan esas kompozisyonun avlu revakları ve revak kubbeleri arasında yanlara ve köşelere doğru uzanan minareler görülmektedir. Alt kenarın ortasındaki çıkıntının yanında gösterilmiş olan şekil "Medrese-i Süleymaniye" ismi yazılarak belirtilmiştir.

Çininin tam ortası gene Kâbe ve kâbe etrafını çeviren şebekeler ile, Tak, Minber ve üç yanda yönleri kâbeye doğru olan mesheplere ait makamların resimleri yapılmıştır. Her birinin altında isimleri yazılmış olan bu makamların içinde en büyük olarak yapılmış olanı, bu çinide de Hanefi meshebine ait olanıdır. Altta bulunan şekiller, Mizan-ı Şems, Kubbe-i Abbas ve Cak-ı Zemzem dir.

Çinin en önemli hususu ise, sağ üst köşedeki diagonal minarenin yanına yazılmış olan tarihtir. Fisene 1050 H tarihi okunan bu çinin milâdi 1640 tarihinde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

İSTANBUL TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİNDE BULUNAN İKİ ÇİNİ (Resim: 6):

Türk ve İslâm eserleri müzesi çini seksiyonunda bulunan kabe tasvirli iki çinide, gerek kompozisyon ve şekille-

(13) Kurd Erdman aynı eser sayfa 194.

Muazzaz Diker İst. Ün. Ed. Fak. sanat tarihi basılmamış lisans tezi.

rin işlenişi bakımından bir evvelki çini ile büyük benzerlik göstermektedir.

Müze envanterinde 827 ve 828 numara ile kayıtlı bulunan her iki çini de, normal ebattaki çinilerden biraz daha büyüktür. Beyaz zemin üzerine sır altı tekniği ile yeşil, mavi kırmızı ve lacivert renklerin kullanılmış olduğu çinilerden 828 envanter nolu olanının alt kısmı kırılarak eksilmiştir.

827 envanter nolu çininin ebadı 34 x 62 cm olup, dört etrafını örgülü bir bordür çevirmektedir. Halı ve seccadelerde olduğu gibi köşeleri üçgenler şeklinde doldurulmuş olan çininin iç çerçevesi bir mihrap şeklini almıştır. Köşelerdeki boşluklar mavi ve lacivert renkli kıvrık dal ve rumilerle süslüdür. Çerçevenin iç yüzeyi 4 kenarda hepsi iç yüzeye bakan bir sıra palmet dizisi ile çevrilmiştir.

Çininin ortasında yarıdan fazla bir kısmı dolduran Kâbe ve etrafındaki revaklar ikinci bir kısım teşkil etmektedir. Üstte iki bölüm halinde bir alınlık bulunmakta olup, üçgen alınlık beyaz zemin üzerine kırmızı renkte çin bulutları ile kaplanmakta ve bunlar, ortada birleşerek ters bir palmet meydana getirmektedir. Altta ise, ince çizgili bir çerçeve içine Kur'andan alınmış bir ayet yazılmıştır. Bu ayetin tefsiri kâbe tasvirleri için oldukça büyük önem taşımaktadır. Burda: "Doğrusu insanlar için ilk kurulan ev, Mekke'de, Dünyalar için mübarek ve doğru yol gösteren Kâbe'dir. Orada apaçık deliller vardır. İbrahim'in makâmı vardır. Kim oraya girerse güvenlik içinde olur. Buraya yol bulabilen insana Allah için Kâbe'yi Hac-etmesi gereklidir" denilmekte olup; Kabe tasvirlerinde daima resmedilmiş olan İbrahim'in makâmı belirtilmektedir¹⁴.

Çerçeve içindeki ayetin altında ikinci bir ayet daha yer almaktadır. Çi-

ni üzerinde esas kompozisyonu teşkil eden Kâbe ve kâbe etrafındaki çeşitli bina şekilleri ve revaklar iki boyutlu resmedilmiştir. Revak kubbeleri kalın çizgilerle çizilmiş ve her birinin üzerinde alemleri dahi gösterilmiştir. Revakların 4 köşesi ile sağ kenar üzerinde gösterilmiş olan 6 minare, gene Türk stilinde yapılmış minarelerdir. Alt kenar revaklarına bitişik yapılmış bir takım büyük kubbeli binaların mahiyetleri bilinmemektedir. Revakların iç avluya bakan kısımları kemerler halinde olup, her kemer içine zincirle asılmış bir askı veya kandil gösterilmiştir. Diğer yandan, bu çinide de revak kenarlarına kâbenin kapılarının isimleri yazılmıştır. Bunlar üst kenarda soldan itibaren; Bab-ı İbrahim, Bab-ı Davudiye, Bab-ı Ömer, Sol kenarda; Bab-ı Azime, Bab-ı Ummehani, Bab-ı Ciyad, Bab-ı Nebi, Bab-ı Banen, sağ kenarda ise, Bab-ı Safiye, Bab-ı Suvel (Yüksek) ve alt kenarda Bab-ı Ali, Bab-ı Nizam, Bab-ı Süleymaniye dir.

Orta kısmı gene kâbe ve etrafındaki şebekeler ile mezheplere ait makamları gösteren binalar meydana getirmektedir. Orta kısmın altındaki üç şekilden, soldakinin altında Bakiye-i Karâşan ortadakinin altında Kubbeti Abbas ve sağdaki küçük şeklin altında da Mizanı şems yazıları yazılmıştır.

Türk ve İslâm eserleri müzesinde bulunan ikinci kâbe tasvirli çini müzede 828 envanter numarası ile kayıtlıdır. 827 nolu çini ile hemen aynı özellikte olmakla beraber, alt kısmın yarıya yakın kırılmış ve eksilmiştir. Bugün için elimizde kalan kısmı 44 x 37 cm ebadındadır. Müzede 827 envanter numaralı çiniye göre, daha ince bir işçilik gösterir. Bütün şekillerin konturları ince çizgiler halinde belirtilmiştir. Üst köşelerin dolguları daha sadedir. Kâbe etrafını çeviren revakların içine asılmış olan kandiller çok muntazam bir şekilde yapılmıştır. Bunların haricinde bütün kompozisyon aynı olup, her iki-

(14) Kuran'ı Kerim ve Türkçe anlamı Ankara 1961, sayfa 82. (Ali İmran Sûresi 96-97 ci ayet).

sinin de aynı ustanın elinden çıktığından hiç şüphemiz yoktur. Muhtemelen 827 nolu çini daha önce yapılmış ve ressam onda gördüğü hatalı yanları 828 nolu çinide düzeltmiştir.

TOPKAPI SARAYI ÇİNİ SEKSIYONUNDA BULUNAN ÇİNİ (Resim: 8):

Çinili Köşk çini seksiyonunda bulunan ikinci bir Kâbe tasvirli çini, 539 envanter numarası ile kayıtlıdır. Bu guruba dahil olan çinilerden sadece dış çerçeve itibarile ayrılmaktadır. 34 x 63 cm ebadındaki tek parça halinde yapılmış çininin diğer benzer iki örneğinden biri Paris Luvr müzesinde diğeri ise Londra Victoria Albert müzesinde bulunmaktadır.

Üç dilimli pâlmet şeklinde motiflerden meydana gelen dış bordürün içinde, mavi renkli pâlmetlerden iç bordür kompozisyonun etrafını çevirir. Çininin üst kısmı kemer şeklinde düzenlenerek, köşeler arabesklerle süslenmiştir. Bordürler içinde kalan yüzeyin 2/3 ünü kabe ve revaklar kaplamaktadır. Revaklı avlunun zemini açık firuze, Kâbe etrafını çeviren şebekelerin içi ise mavi renkte boyanmıştır. Burda değişik bir husus ta daima siyah ve kahverengi ile gösterilen Kabe'nin koyu yeşil renkte yapılmış olmasıdır. Klâsik Kâbe tasvirlerinde görülen, mezheplere ait makâmlar, zenzem kuyusu, güneş saati çok sade bir şekilde burda da görülmektedir. Kenarlarda Kâbe'nin üç büyük kapısının isimleri yazılmıştır ki bunlar; sol köşede Bab-ı Davudiye, sağ köşede Bab-ı Selâm, ve yanda Bab-ı Derubiye dir.

Revaklı çerçevenin alt kenar ortasındaki çıkıntının sağında üç kule ve medrese-i Süleymaniye yazısı ile iki şerefeli bir minare bulunmaktadır. Dört köşede yer alan diagonal minarelerden başka iki tanede sol yanda bulunan tek şerefeli minare ile çini üzerinde yedi minare gösterilmiştir.

LONDRA VİCTORIA ALBERT VE PARİS LUVR MÜZELERİNDEKİ ÇİNİLER: (Resim 9 - 10)

Victoria Albert bulunan ve 1900 senesinde satın alınmak suretiyle müzeye girmiş olan 427-1900 envanter numaralı kabe tasvirli çini 36×61 cm. ebadındadır¹⁵. Topkapı Sarayı çini seksiyonundaki 539 nolu çini ile aynı özellikte olan bu çinide, sadece Kabe kapılarının isimleri daha fazladır. Değişik olarak sol kenar üzerinde şu kapı isimleri bulunmaktadır. Yukardan aşağıya: Bab-ı Arafat, Bab-ı Ummahani, Bab-ı Ciya, Bab-ı Safiye, Bab-ı Ya'la ve Bab-ı Bazen. Bunlardan başka sağ kenarda üç medrese ismi yazılı olup, bunlardan ikisi diğer çiniler üzerinde de bulunmaktadır. Sağ alt köşedeki ise şimdiye kadar bilinmeyen bir medrese ismi olup buda, Medrese-i Fabita'dır.

Bu gurubun son bir örneği de Paris Luvr müzesinde bulunmaktadır¹⁶. 3919 envanter numaralı çini 35×59 cm. ebadındadır. Tamamen Topkapı ve Victoria Albert müzesindeki çinilerin aynıdır. Bu çinide de minareler diagonal ve yatay durumda olmak üzere iki şekilde sıralanmaktadır.

İSTANBUL TOPKAPI SARAYI HAREM DAİRELERİNDE BULUNAN ÇİNİLER: (Resim 11 . 12 . 13)

Topkapı Sarayı Harem Dairesinin üç ayrı bölümünde bulunan Kabe tasviri çini panoların, diğer Kabe tasvirli çinilerin arsında ayrı bir yeri bulunmaktadır. Aynı usta tarafından yapılmış olduğu kesinlikle bilinen üç pano dan ikisinde Teberdar Keşşah Ali İskenderiye imzası bulunmaktadır¹⁷.

(15) R. Etinghausen, Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, 1934, sayfa 116.

(16) Gaudetroy Demombynes, Lespélerinege à la Mekke, Paris 1933, cilt 111.

(17) M. Miller, Beyond the sublime port The Grand Seraglio of Stambul, New Haven 1931, sayfa 66.

Tahsin Öz, Les Faïences Turc, London 933.

Otto Dorn, Das Islamische Iznik, Berlin 1941, sayfa 141.

Biri Valde Sultan ibadet odasında 24×24 cm. ebadında 48 çiniden müteşekkil, diğeri Şehzadeler Mektebinde, 24×25 cm. ebadında 60 çiniden meydana gelen ve üçüncüsü Kara Ağalar Mescidi mihrap nişi içini tamamen kaplayan 24×24 cm. ebadında 60 çinilik her üç panoda da aynı özellikler görülmektedir.

Yeşil, mavi, kiremit kırmızısı ve nefti yeşil renklerin kullanılmış olduğu çinilerde, kompozisyonda tamamen aynıdır. Her üç panoyu birbirinden ayıran küçük nüans farkları bulunmakta olup, bunlar sadece teferruatta kalmaktadır.

İki katlı gösterilmiş olan revakların dış taraftaki kubbelerinin yanlarında Kabe kapılarının isimleri okunmaktadır. Diğer Kabe tasvirli çinilerden bazılarında bu isimler daha değişik olarak verilmiştir.

Örgülü bir dış çerçeveyi takiben iki yanda kalan bordürlerden sol tarafta incede ince saplı yapraklar arasına yazılmış olan kapı isimleri şunlardır. "Bab-ı Ummehani, Bab-ı Suef, Bab-ı Haya, Bab-ı Rahme, Bab-ı Cisiyan, Bab-ı Ya'la" dır. Üst sol köşede uzun saplı bir bitki motifi ile bir minare yer almaktadır. Sağ yan ise daha enteresan bir görünüşe sahiptir. Tepe kısımları aynı hizada olan iki minare yan bordürü doldurur. Minarelerin şerefeleri aynı hizada olmasına rağmen, birinin boyu daha aşağıdan başladığı için resme bir derinlik kazandırmıştır. Her üç panoda da aynı şeyi görmekte isek te, değişen husus sadece minareler üzerindeki nakışlardır. Sağ yanda minareler ile revak kubbeleri arasına Kabe kapılarının isimleri yazılmış bulunmaktadır. Burada da yukardan aşağıya: Bab-ı Selâm, Bab-ı Fatma, Bab-ı Ali, Bab-ı Nedve, ve Bab-ı Ziyad isimleri okunmaktadır.

Panonun en üstünde dış çerçeveye, dikdörtgenin içindeki yeşil renkli çini-

lere Besmele ve bunun altındaki nakışlı kısmı takiben gene yeşil renkli zeminine "Kelime-i tevhit yazısı yazılmıştır. İki yanda bulunan minareler ile sınırlanmış olan yazılar adeta caminin minarelerine asılan mahya durumunu almıştır. Kabe etrafını çeviren iki katlı revakların üst kenardaki kubbeleri arasında gene Kabe'nin üç kapısının isimleri bulunmaktadır. Bu kapılar: Bab-ı Veda, Bab-ı İbrahim ve Bab-ı Umre'dir.

Revakların çevirmiş olduğu iç avlu mozaik şeklindedir. Zeminin alt kenarından başlayan ve sağda iki, solda bir tane olan minareler arasına anahtar deliği şeklinde orta kompozisyon işlenmiştir. Bu kısımda zemin kaldırım taşları gibi olup, Kâbe, Kahverengi ile boyanmıştır. Kabe etrafını saran hâle şeklindeki şebekelerin alt kısmında Tâk (kapı) ve minber yer almaktadır. Mesheplere ait makamlar çok küçük ve silik kalmaktadır.

Panoların alt kenarında yazılmış Kabenin diğer kapı isimleri altındaki yeşil bordürün üst köşesinde 1077 H. tarihi, sol köşesinde ise çiniyi yapan ustanın ismi olan "Taberdar Keşşah Ali İskenderiye" yazılıdır. Saraydan özel sipariş ile yaptırılmış olan bu çinilerin en önemli üç yere monte edilmiş olması ayrı bir değer taşımaktadır.

ORİJİNALİ ŞAHSİ KOLLEKSİYONU- MUZDA BULUNAN ÇİNİ (Resim : 14)

Orijinali elimizde bulunan Kabe tasvirli bir çini de, değişik bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütünü 28 x 30 cm. ebadında olan bu panonun alt ve üst kısımlarında kompozisyonu tamamlayan birer parçanın daha olduğu sanılmaktadır. Elimizde bulunan çini, ortadan boyuna ikiye ayrılmış ve sağ kısım kırılarak üç parça haline gelmiştir.

Çini, iç içe sıralanan bordürler şeklindeki yan kısımlar ve esas kompozis-

yonu teşkil eden ortadaki Kabe ile etrafını çeviren revaklardan meydana gelmektedir.

Gerek zeminin düzgünlüğü ve gerekse kompozisyonun teşkili ile renklerin güzelliği, çiniyi yapan sanatkârın ustalığını ortaya koymaktadır. İki yanda bulunan minareli dikdörtgen bölümler hariç zemin tamamen beyaz ve adeta mermer parlâklığındadır. İki yanda ince ve mavi kenar çizgisinin sınırladığı yan kısımlar, boyuna dikdörtgenlere ayrılmaktadır. Firuze renkli zemin üzerinde koyu renkli çizgilerle yapmış minareler yan kenarları süsler. Alt kenar, orta kısımda olduğu gibi beyaz zeminli bırakılmış, ve gene çift çizgilerle ayrılmış dikdörtgen içine sembolik olarak bir takım binalar işlenmiştir. Yan kenarlarda bulunan üst üste iki minarenden alttakiler iki şerefeli, üsttekiler ise tek şerefeli olarak yapılmıştır. Minare kaideleri her iki yanda da dik dörtgen ve bursa kemerli mekânlar şeklinde gösterilmiştir.

Alt kenar ortasındaki beyaz zeminli bölümde üç sembolik bina resmi bulunmaktadır ki bunlardan soldakinin yanında 'Medreset-il Fatiyane', sağ köşedekinin yanında da "Medreset-el Süleymaniye" yazılmıştır. Orta kısımda kiremit kırmızısı renkte, zeminden kabartma olarak yapılmış ker.di içinde de bölümlere ayrılan bir dikdörtgen bulunmaktadır. Daha çok bir külliyei temsil eden bu dikdörtgenin de içinde firuze çizgili ikinci bir kısım daha yer alır.

İki yan ve alt kenarı takibeden iç bordür Kabe etrafını çeviren revakları meydana getirir. Bu kısımda zemin lâcivert, revak kemerlerinin içleri ise beyazdır. Üç dilimli olarak gösterilmiş olan revak kemerlerinin üst kenarda bulunmayışı, Alt ve üst kenarda mimari şekillerin kesilmiş olması çininin alt ve üst kısımlarında birer parçasının daha olduğunun açık delilidir.

İç kompozisyona gelince: İki çizgili fakat bu sefer firuze renkli olarak üç kenarı çeviren revaklardan ayrılmış olan orta zeminin alt kenarında, her iki köşede, yanlarda olduğu gibi minareler bulunmaktadır. Bu minareler de iki şerefeli olarak yapılmış olmasına rağmen, yandakilerden çok az bir farkla ayrılmaktadır. Burda şerefeler kiremit kırmızısı renginde boyanmıştır. Gerek iç ve gerekse yanlarda bulunan minarelerde müşterek taraf, kaidelerin Bursa kemerli gösterilmiş olması ve pabuç kısmındaki desendir. Hafif bir kavisle gövdeye geçişi sağlayan pabuç kısmı, mavi renkli çizgilerle üçgenler şeklinde boyanmıştır. Alt kenarın ortasında, iki adet kubbeli bina bulunmakta olup, bunlardan soldaki "Kubbe-i Feraj", sağdaki ise "Mizan-ı Şems" (gün terazisi) (18) olduğu yanlarına yazılmıştır.

Orta kısmı, üst kenara yakın olarak kaplayan Kabe ve etrafını çeviren hale Kiremit renginde çizgili ve anahtar deliği şeklinde yapılmıştır. Kabe etrafını çeviren şebekeler olduğu bilinen bu çizgilerin sol köşesinde şâfi mezhebine ait bir makâm yer almaktadır. Diğer üç makâmı temsil eden bina şekillerinin Kâbe etrafını çeviren hale den ayrı olması Çiniyi yapan ustanın belkide meshebini ortaya koymaktadır. İbrahim'in makamı ise şebekelerin içine alınmak suretiyle kâbe kadar kutsal bir yer olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Koyu kahverengi ile boyanmış olan Kâbenin üzerinde firuze renkli bir kuşak bulunmaktadır. İki boyutlu olarak resmedilmiş Kâbenin sol alt köşesinde hacet-ül esved, sağ köşesinde ise Hicri İsmail hâle şeklinde belirtilerek yanlarına isimleri yazılmıştır.

Kâbe tasviri etrafında iki sıralı çizgilerle belirtilmiş olan şebekeler, adeta hücreler halinde bölünmüştür. Orta kısmın üç yanında meshepleri tem-

(18) Bir nevi muvakkithane durumunda olan bu bina da zaman tayini yapılır.

sil eden üç bina şekli daha yer almaktadır. herbiri başka başka yapılmıştır. Sağ yanda içi bursalı kemerli olan bina, makâm-ı hanefî, sol yandaki makam-ı Hambeli ve yukarıda ters durumda bulunan makam-ı Mâlikî'dir. Üst kısımda Makâm-ı Malik'in iki yanında üçer adet vazö şeklinde zemzem kapları bulunmaktadır. (19) Kabeyi çeviren şebekelerin altında büyük bir minber ile küçük bir bina şekli daha vardır ki bunlarında yanlarındaki yazılardan zemzem kuyusu ve Hz. Muhammedin minberi olduğu yazılıdır. Zeminde gene biri tek ve üçü yan yana zemzem kapları yer almaktadır.

Bütün kompozisyonda renklerin parlak olması ve bilhassa kırmızının oldukça güzel oluşu çinin XVII yüzyıla ait olduğunu ortaya koyar. Gerek zeminin düzgün ve temiz olması ve gerekse, firuze, mavi renklerin kullanılışı XVI yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olan çinilerle aynı özelliği göstermektedir. Diğer yandan motiflerin koyu ve ince çizgilerle belirtilmiş olması gene XVI cı yüzyıl çinilerinde görülen hususiyetlerdendir.

Sır altı tekniği ile yapılmış olan çinide, çiniyi yapan ustanın büyük bir şekilcilik anlayışı olduğu görülmektedir. Beyaz hamurlu kilden yapılmış olan çininin İznikte yapıldığı kuvvetle muhtemeldir.

BURSA MÜZESİNDE BULUNAN ÇİNİ: (Resim: 15)

Bursa müzesinde bulunan 35 x 35 cm. ebadındaki kabe tasvirli çini, orijinali elimizde bulunan çini ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Üzerindeki kitabede (1085 H) 1674 tarihinde yapılmış olduğu anlaşılan çinide kompozisyon gene iki kısımdan meydana gelmiştir.

(19) Hacıların zemzem suyu getirdikleri bu kapları benzerleri, monza ampulleri diye bilinen, hristiyan hacılarının yağ kaplarını andırmaktadır.

İki yanda firuze zemin üzerine üst üste ikişerden dört minare bulunmakta olup, minarelerin kaideleri birer hacim halinde yapılmıştır. Minarelerin pabuç kısımları mavi çizgilerle kavisli ve konik olarak taranmış, minare gövdeleri üzerinde küçük aydınlık pencereleri işaretlenmiştir.

Esas kompozisyonun yer aldığı dikdörtgen zemin beyaz renktedir. Alt köşelerde yan bordürlere bitişik iki minare ile, çini üzerinde 6 adet minare resmi bulunmaktadır. Zemin ortasında büyük bir çember içine alınmış olan siyah renkte boyanmış kabe yer almaktadır. Kâbe etrafını çeviren çember şeklindeki şebekelerin üç tarafında yönleri ortadaki kâbeye doğru olan mezheplere ait makâmları temsil eden binalar bulunur. Her birinin yanlarına isimleri yazılmış olan makamların şekil olarak en büyüğü Hanefî mezhebine aittir. Çininin iki köşesinde yanyana üçer tane zemzem kabı resmedilmiştir ki, bu guruptaki diğer çinilerde de aynen görülmektedir. Kâbe etrafında yer alan şebekelerin altında cak-ı Zemzem (zemzem kuyusu) nu temsil eden kubbeli bir bina ve bunun sağında İslâm âleminin kutsal minberi olan, Minberi Nebî'nin resmi yapılmıştır. Alt kenara bitişik olarak ikişer ikişer yapılmış kubbeli binalar ile bunlar arasına yazılmış kitabe bulunmaktadır. Kitabede 1085 tarihi ile "Sahibül hayrat Bahçeci Hasan Ankarayı vasıl tabi Yenişehir" cümlesi okunmaktadır.

KAHİRE TÜRK VE İSLÂM ESERLERİ MÜZESİNDEKİ ÇİNİ : (Resim 16)

Kahire Türk ve İslâm eserleri müzesindeki 3251 envanter nolu Kâbe tasvirli çinide 39 x 35 cm. edabında olup çevresi örgülü bir bordürle çevrilmiştir. Üst kenar ortasında yer alan kitabe ile yan kenarlarda ikişer dikdörtgen bölüm orta kısmı üçkenardan sarar. Her iki yandaki dikdörtgenlerin içinde kaide kısımları kemerli ve tek şerefeli

minareler bulunmaktadır. Alt kenar yanlara göre daha dar olup orta kısımdaki küçük bölme çiniyi yapan ustanın ismi olan Ameli Ahmet yazılmıştır. İsmi sol tarafındaki küçük dikdörtgen içine de çininin yapılış tarihi olan "Efvak-ı - fisene 1070 H" tarihi kaydedilmiştir. Sağ köşede ise gene küçük bir dikdörtgen içine bazı binaları temsil eden küçük şekiller işlenmiştir. Yan kenarların alt kısmında bulunan minarelerin kaideleri ile, ortadaki dikdörtgenlerin arasında kalan kısımda, solda bir, sağda iki adet alınlıklı kapı yer almaktadır.

Üst kenar bordüründe kaplayan büyük bir kartuş içine "Kelime-i şehadet" yazılmıştır.

Çinin tam ortasında bulunan esas kompozisyonun etrafında, dört kenarı dolaşan revaklar âzami derecede usulleştirilmiştir. Her revak kemeri ortasında bir kapı yapılmak suretiyle revakların arkasında birer odanın bulunduğu belirtilmek istenmiştir.

Beyaz zemin üzerinde, yer alan şekiller tamamen türk mimari uslubuna uygundur. Merkezde bulunan koyu renkli Kabe, gene çenber şeklinde bir şebeke ile sarılmaktadır. Kâbe'nin sol köşesinde Hacer-ül Esved gösterilmiştir.

Burada da Kâbe etrafında dört meshebi temsil eden ve yönleri merkeze doğru binalar yer almakta ve gene hanefi meshebini temsil eden şekil diğerlerinden farklı ve büyük olarak yapılmıştır. Üst köşelerde üçer adet yan yana kulplu testi şeklinde zemzem kapları ve sol üst kenarın yanında çiniyi vakfeden şahsın ismi "Sahibül hayrat Mehmet ağa" yazılmıştır.

Kabe etrafını çeviren şebekeler, altta gene anahtar deliği şeklin de gösterilmiştir.

KAHİRE ARAP MÜZESİNDE BULUNAN ÇİNİ: (Resim: 17)

Kahire Arap müzesinde olduğu bilinen kabe tasvirli bir çini de kompozisyon teşkili bakımından gene bu gruptaki çinilere dahil bulunmaktadır. Ancak bu çinide görülen farklı bir hususiyet, diğer örneklerde tek parça üzerine işlenmiş olan kompozisyon burda 6 karo halindedir. Kabe tasvirinin etrafında da çiniler duvarı süslemekte ve hepsinin aynı zamanda yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Büyük sivri kemerli bordür içinde, enine 4 sıra halinde bulunan çinilerin tamamını gösteren bir fotoğrafı elimizde bulunmadığından kaç adet olduğunu bilmemekteyiz. Ancak, üst kısmı kemer şeklindeki panonun zeminin rengi kâbe tasvirinin zemini ile aynı olmasına bakarak bütün çinilerin sipariş üzerine aynı zamanda yaptırılmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Koyu renk zemin üzerinde kâbenin etrafı, açık renkli lâle, yapraklar ve nar çiçeklerinden müteşekkil bir bordürle sarılmaktadır. 6 parça halinde bulunan Kâbe tasvirinin üzerinde stilize Çin bulutlarının meydana getirdiği sivri bir alanlık ile bu alanlığın ortasındaki büyük bir kartuş içine yazılmış "Kâbe-i Şerif" yazısı ile süslenmektedir. Dış çerçeve ile Kabe etrafını çeviren revakların arasındaki dikdörtgenler içine de, üst üste iki minare resmi bulunur. Minarelerin kaideleri burda da birer mekân şeklinde gösterilmiştir. Revak kemerleri burda da üçer dilimlidir. İç çerçevenin alt kenarında başlayan ve kabe avlusunu gösteren zeminin iki köşesinde gene iki minare bulunmaktadır. Böylece çini üzerinde 6 minare yer alır. İç kısımdaki iki minare arasında, alt kenara bitişik olarak

(20) Muhammed Mustafa, (Kahire koleksiyonlarında bulunan Türk Sanatı Şaheserleri) Milletlerarası I. ci Türk Sanatı kongresi tebliğleri, Ank. 1959, sayfa 305, Resim 47.

biri büyük, diğeri daha küçük olan yan yana iki temsili bina resmi bulunmaktadır.

Orta kısımda Kâbe etrafı, gene anahtar deliği şeklinde yapılmış şebekelerle çevrilmektedir. Şebekelerin sol köşesinde bulunan bina diğerlerinde olduğu gibi makam-ı Şafii, bunun yanındaki şekil ise minber ve Kabe kapısıdır. Şebekelerin dışında solda, makam-ı Hambeli, sağ yanda makam-ı Hanefi, ve üst kenardaki ise makam-ı Mâlikîdir. Üstteki şeklin her iki yanında yer alan şekiller de zemzem kaplarıdır. Kâbenin alt kısmındaki zeminde büyük bir minber ile buna diagonal olan küçük bir şekil bulunmaktadır ki buda zemzem kuyusunu temsil eder.

ÜSKÜDAR SOLAK SİNAN CAMİİ MIHRABINDA BULUNAN KÂBE TAS- VİRLİ ÇİNİ : (Resim : 18)

İstanbul üsküdar'da bulunan Solak Sinan camii, çok basit ve ahşap çatılı küçük bir bina olmasına mukabil, yarım silindirik mihrabi süsleyen bu çininin buraya nasıl gelmiş olduğu bilinmemektedir. 26 x 27 cm. ebadında iki karodan meydana gelen çinilerden üstte bulunan Kâbe tasvirli, alttaki ise Mukaddes emanetler arasında aslı Topkapı Sarayı müzesi Hırka-i Saadet daireesinde saklanan ve "Kadem-i saadet" ismile bilinen altından yapılmış Hz. Muhammedin ayak izinin çini üzerine geçirilmiş şeklidir. Bizim için ikinci plânda kalan "Kadem-i Saadet" tasvirinin yanlarında Hz. Muhammed ile ilgili yazılar yazılmıştır.

Kâbe tasvirli çini ise bu grupta bulunan çinilerin en basitidir. İki yanda firuze renkli zemin üzerine ikişerden dört minare yer almaktadır. İki yandaki minareli dikdörtgenlerin arasında kalan yüzeye Kâbe ve diğer temsili binalar resmedilmiştir. Alt kenara bitişik olan üç minare ile çini üzerinde yedi minare resmi bulunmak-

tadır. Kâbe etrafında bulunan mezheplere ait binaların altlarına isimleri yazılmak suretiyle belirtilmiştir. Üst kısımda bulunan zemzem kapları maşrapa gibi kulpludur. Çini üzerinde, zeytin yeşili, kiremit rengi firuze yeşil ve mavi renkler kullanılmıştır. Diğer benzer örneklere göre kaba ve basit bir işçilik gösterir.

KASTAMONU KÜRE HOCAPAŞA CA- MİNDE BULUNAN ÇİNİ (Resim : 19)

Üç ayrı yerde bulunan çiniler, ayrı bir gurup teşkil etmektedir. Sade bir kompozisyona sahip olmasına rağmen oldukça önemli bir gurup teşkil eden bu çinilerin en önemlisi muhakkakki Kastamonuda bulunandır. Hoca paşa caminin kible duvarında, karanfil, hatayi ve hançer şeklinde yapraklardan meydana gelmiş bordürün çevirdiği büyük bir dikdörtgen teşkil eden pano, 8 karodan müteşekkildir. Esas tasvir, alttan yukarıya üçüncü sıradaki çiniler üzerinde yer almaktadır. Kompozisyonun en üstünde iki kartuş içine "Lâ ilâhe illâllah, Muhammeden resulallah, bunun altına da "Ey lâtif cisimlerin gizlileri, bizi korktuklarımızdan koru" cümlesi yazılmıştır.

Beyaz zemin üzerinde iki kısım teşkil eden tasvirde, dışta bitki motifleri arasına yerleştirilmiş ince uzun ve üçer şerefeli Türk stilindeki minareler bulunmaktadır. Minareler arasına üstte, Kuran'ın Fatiha sûresinden bir âyet yazılmıştır. Çevreye sırayla Kabe kapılarının isimleri yazılmış olup, bunlar: Bab-ı Ümmehani, Bab-ı Şerif, Bab-ı Haya, Bab-ı Rahme, Bab-ı Safa, Bab-ı Cisat, Bab-ı Ya'le dir. Sol köşede sene 1087 H tarihi kaydedilmiş ve tarihin sağında, köşeye doğru: Bab-ı Aliyi Keremullah veche, Bab-ı Abbas, Bab-ı Nebiy-i Aleyhisselâm, Bab-ı Ömer, Bab-ı İbrahim ve Bab-ı Veda isimleri bulunmaktadır ki, bunlar da Kâbenin diğer kapılarının isimleridir. Çerçevenin sağ kenarında ise yukardan aşağıya şu ka-

pıların isimleri yazılmıştır. Bab-ı Sıbtıye, Bab-ı Nedve, Bab-ı Ziyad, ve Bab-ı Selâm.

Dış kenarda yer alan 4 minareden başka kompozisyonun iç çerçevesi içinde de alt kenara bitişik solda bir ve sağda iki minare daha yer alır ki, bunlarda dış çerçeve üzerinde bulunan minareler gibidir. Ancak dıştakilerin kaideli ve burmalı olmasına mukabil içtekilerden sadece sol köşedeki burmalı fakat hepsi kaidesizdir. Kâbe etrafını kubbeli revaklar çevirmektedir. Revaklı avlu ortasında oldukça büyük ve alışlagelmiş şekilde şebekelerin çevirdiği kâbe bulunur. Kâbeyi temsileden şekil kompozisyona derinlik verecek şekilde üç buutludur. Sol köşesinde Hacer-ül Esved gösterilmiş ve yanına ismi yazılmıştır. Alt köşeye makâm-ı Şafi ve Cak-ı Zemzemi (zemzem kuyusu) temsileden binalar yapılmıştır. Küçük dikdörtgenlere ayrılmış olan iç zeminin etrafını üst kısımda hilâl şeklinde bir şebeke sarmaktadır. Üç yanda yer alan mesheplere ait binalardan başka İbrahim'in makamı da gösterilmiştir.

Kompozisyonun en altında ise, çiçekli dış çerçeve içine iki kartuş halinde bulunan kitabelerden soldakinde "Nakkaş Müstecepzade Süleyman bi Eşrefyan", sağdakinde ise, "Sahibül hayrat Hüseyin Çelebi İbnil Hac Mustafa Güreci" yazılıdır. Bu kitabeler bizim için büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda vakfiye durumunda olan bu kitabelerden çininin, Hayır sahibi Hüseyin Çelebi İbnil Hac Mustafa Güreci tarafından Nakkaş Müstecep zade Süleymana(1087 H) 1674 tarihinde yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır.

TÜRK VE İSLÂM ESERLERİ MÜZESİNDE 830 ENVANTER NOLU ÇİNİ : (Resim : 20)

İstanbul Türk ve İslâm eserleri müzesinde 830 envanter numarası ile kayıtlı bulunan, 81 x 54 cm. ebadındaki

Kâbe tasvirli çini de 6 karodan meydana gelmiş olup, her bir karo 27 x 27 cm. dir. Sır altı tekniğinde, beyaz zemin üzerine yeşil, mercan kırmızısı, ve lacivert renkler kullanılmış olan kompozisyonda şekillerin konturları siyah çizgilerle belirtilmiştir.

Çinileri teşkil ettiği kompozisyonun etrafını, S harfi şeklinde birbiri içine geçmiş kıvrık dallar arasında iki renkli yapraklar ve her iki yaprak arasına konmuş pâlmet şeklinde motiflerin teşkil ettiği bir bordur çevirmektedir. Koyu renk zemin üzerine açık renkte işlenmiş olan bordürün iç ve dış konturları, daha açık renkte ince çizgilerle belirtilmiştir. Kompozisyonu meydana getiren çinilerin yüzeyleri çatlak ve bozulmuştur. Alt kenarda dış çerçeveye bitişik olarak başlayan kompozisyonda, Kâbenin etrafını çeviren revaklar ikinci bir çerçeve meydana getirmektedir. Dış çerçeve ile revakların teşkil ettiği iç çerçeve arasında, üstte yanlardakinin 3misli genişlikte boşluklar kalmakta olup, bu boşluklarda Kâbe etrafında bulunan minarelerden beşi yerleştirilmiştir.

Çinyi yapan ressam daha çok iki buutlu resim anlayışına uygun olarak şekilleri yerleştirmiştir. Alt kenardaki şekiller adeta birbirine karışmış ve girift bir durum almıştır. Buna mukabil yanlar ve orta kısımda daha sade ve daha açık bir şekilde resmedilmiştir. Hakikât halde, Kâbenin esas giriş cephesini gösteren alt kenar, resimde olduğu gibi aslında da, birçok kapı ve binaların toplanmış olduğu kompleks bir durum göstermektedir. İki yandaki boşluklarda, kaideleri dikdörtgen ve pabuç kısımları hafif konik, gövdeleri iki renkte burmalı olarak gösterilmiş olan minareler üçer şerefeli ve birbirine benzeyen Türk stili minarelerdir.

Panonun sağ kenarında bulunan birinci minarenin üzerinde gene üç şerefeli bir minare resmi yapılmış olma-

sına mukabil sol kenar boş bırakılmıştır. Üst kısımda ise, revakların arkasında büyük kubbeli binaların silüetleri gösterilmiştir. Revakların iki köşesinde, gövdeleri yarıdan itibaren görünen gene üçer şerefeli minareler bulunmaktadır. Ressam, revakları birinci plâna almak suretiyle, gerek kubbeli büyük yapıların ve gerekse minarelerin yarısını gizleyerek resme, üçüncü buutun havasını vermeye çalışmıştır.

Birinci çerçeveye bitişik olarak en üstte, zemine konmuş kartuş içinde kelime-i tevhit yazısı yazılmıştır. Kâbe etrafını dikdörtgen bir çerçeve gibi çeviren revaklar, kemeli ve kubbeli olarak gösterilmiştir. Kâbe etrafını çeviren daire şeklindeki şebekeler ise revaklarla birleşmiştir. Alt kenarın her iki köşesinde bulunan iki minare ile çini üzerinde gösterilmiş olan minarelerin sayısı yedi adettir.

Diğer kâbe tasvirlerinde olduğu gibi burda da anahtar deliği şeklinde kâbeyi saran şebekeler ve ortasındaki kâbe resmi, 4 karo üzerinde yer almaktadır. Tam ortada çinilerin birleştiği yere koyu renkte yapılmış kâbe, kompozisyonun merkezini teşkil etmektedir. Koyu renkli şekilde, Hacer-ül Esved açık renkte bir hilâl şeklinde gösterilmiştir. Kâbenin etrafı burda da kaldırım taşları şeklinde tezyin edilmiştir.

ATINA BENAKİ MÜZESİNDE BULUNAN KÂBE TASVİRLİ ÇİNİ: (Resim: 21)

Atina Benaki müzesinde bulunan çini ilk defa burada neşredilmemektedir. Daha önce Migeon tarafından tanıtılmış olan eseri (21) biz, sadece diğer örneklerin yardımıyla tarihlendirmeye çalışacağız. 49,5 x 75 cm. ebadında olan çininin etrafını örgülü bir bordür çevirmektedir. Kompozisyon teşkili bakımından Küre Hocapaşa camii ve Türk

İslâm eserleri müzesindeki örneklerle büyük bir benzerlik gösterir. Beyaz zemin üzerinde, alt kenardan itibaren başlayan şekillerin işlenişinde perspektif resim anlayışı burda da görülmektedir. Ressam, hernekadar şematizimden kurtulmak istemekte isede, genede bir kısım şekilleri şematik olarak göstermektedir.

Kâbe etrafını dört kenarda çeviren kubbeli revaklar şematik geleneğe uygun bir şekilde işlenmiştir. Revakların iki yanındaki boşluklara yerleştirilmiş olan minareler, kaideleri önündeki birtakım binaların bulunması ile resme bir derinlik havasını getirmiş bulunmaktadır. Üst kenarda yeralan iki minare ile yandaki tek minare de şematik bir görünüştedir. Üstteki minarelerin külâh ve birinci şerefeleri arasında, kutsal günlerde büyük camilerin minareleri arasına asılan mahyalar gibi iki misra yazılmıştır.

"Her kime Kâbe nasib olsa hüda rahmet ider

Her kişi sevdiğini ona isimiyle dâvet eder"

Çinide bütün minareler ve minarelerin alemleri mübalağalı bir şekilde gösterilmiştir. Üstteki iki minare arasında, Kâbe etrafını çeviren revaklardan daha yüksekçe üç binanın üst kısımları görülmekte olup, bunlardan soldaki adeta büyük bir çadırı andırmaktadır. Kâbenin etrafını üç kenardan çeviren revakların sivri kemerleri düz bir hatla kesilmiş olup, üstte, kelime-i tevhit yazısı yazılmıştır.

Büyük avlunun ortasını hemen hemen tamamen kaplayan Kâbe ve etrafındaki şekiller, diğer kâbe tasvirli çinilerdekinden daha değişik bir özelliğe sahiptir. Noktalar halinde doldurulmuş zeminin ortasında kâbe etrafını çeviren şebekeler, mesheplere ait makamlar, büyük minber, tamamen şematik işlenmesine mukabil, Kâbe, tam bir

(21) G. Miggeon, Exposition d'art musulman, Alexandrie, 1925, Ettinghausen, Athen, 1936, sayfa 75.

perspektif görünüş içinde yutları gösterilerek yapılmıştır. Dikkati çeken diğer bir hususta, diğer guruplarda meshepleri temsil eden binalardan makam-ı Hanefi, daima büyük gösterilirken burda en küçük olarak yapılmıştır. Makam-ı Şafii, alt kısmında şebekeler içine alınmış ve karşısına İslâm aleminin kutsal minberi olan Minber-i Nebi yapılmıştır. Kâbenin sol yanında şebekeler üzerinde bulunan kubbeli ve iki katlı bina, makâm-ı hambelidir. Üstteki ise Makâm-ı Mâlik olup perspektif bir görünüş ile yapılmıştır. Sağ kenara sıkışmış olan makam-ı Hanefi ise küçük kubbeli bir bina olarak gösterilmiştir. Kompozisyonun alt kenarındaki kubbeli binalar üzerinde ve kabe avlusu içinde bulunan kare kaide- li iki minare ile çini de yedi minare gösterilmiş bulunmaktadır. Bu çininde orijinalini görmemiş olduğumuzdan renkleri hakkında fazla bir şey söylemek mümkün olmamaktadır.

İSTANBUL RÜSTEM PAŞA CAMİİNDE BULUNAN KÂBE TASVİRLİ ÇİNİ : (Resim: 22)

Diğer bir Kâbe tasvirli çinide İstanbul Rüstempaşa camii soncemaat yerinde bulunmaktadır. XVI cı yüzyılın ikinci yarısına ait en nadide çinileri ile haklı bir ün yapmış olan Rüstempaşa camiine ayrı bir güzellik katan kâbe tasvirli bu çinide, ayrı bir kompozisyon teşkili görülmektedir. 30 x 30 cm. ebadındaki çinide daha çok şematik ve basit bir kompozisyon hâkim bulunmaktadır. Muhakkâkki çini daha sonradan ya ismarlama suretiyle yahutta başka bir yerden alınarak getirilmiş ve soncemaat yeri duvarını kaplayan çinilerden bir karo sökülme suretiyle buraya yerleştirilmiştir. Etrafı düz bir çerçeve ile sınırlanmış olan çininin dört köşesi ve iki kenarı ortasında bulunan minareler ortadaki Kâbeye yönelmiş vaziyette diagonal bir durum almıştır. Orta kısma Kâbeyi temsil eden şekil ve

üzerine hacer-ül Esved yapılmıştır. Daha sonra bahsedecek olduğumuz diğer Kâbe tasvirli çinilerden bu gurupta bulunanlarda da orta kısım aynı şekilde verilmektedir.

Rüstempaşa camiinde bulunan çinide de Kâbe etrafında bulunan bir takım ek binalar gösterilmiş olup, bunlar gene mesheplere ait makamlardır. Kâbenin hemen altında zemzem kuyusu, Minberi Nebi gösterilmiştir. Koyu renkte yapılmış olan Kâbenin sol köşesine Hacer-ül Esved, sağ köşesine ise hicri İsmail yazıları yazılmıştır. Kâbe etrafını çeviren şebekelerin Anahtar deliği şeklinde yapılmış olması ile İslâmlığa açılan kapı gibi mecazi bir anlam verilmeğe çalışılmıştır.

Kâbenin üst kısımlarında bulunan ve ikişer ikişer sıralanmış olan kulplu ince uzun zemzem kapları bu tipin diğer örneklerinde de bulunmaktadır. Dış çerçeve üzerinde gene bir takım küçük şekiller daha bulunmaktadır ki, bunlar, kâbe kapılarını temsil etmektedir.

Rüstem paşa camiindeki çininin en büyük hususiyeti ise, alt kenar ortasındaki dikdörtgen çerçeve içine yazılmış olan kitabedir. Çiniyi yapan ustanın ismi olan bu yazıda "Sahibu Ekmekçizade Muhammed beşe, sene Sebini ve elf 1071 H" tarihi okunmakta ve Böylece çininin 1660 tarihinde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

BURSA MÜZESİNDE BULUNAN KÂBE TASVİRLİ ÇİNİ (Resim: 24):

İstanbul Rüstempaşa camiinde bulunan Kâbe tasvirli çininin grubunda bulunan bir diğer çinide Bursa müzesinde bulunmaktadır. Aynı ölçüde, 30 x 30 cm olan çinide şekiller ve kompozisyon tamamen aynı olması çininin aynı ustanın elinde çıktığı kanısını vermektedir.

Kenarları ince ve mavi renkte çizgi ile sınırlanmış olan çininin zemini

gene beyaz renktedir. Zeminin tam ortasına Kâbe şekli yerleştirilmiş olup, çevresindeki diğer binalar daima kâbeye yönelmiş şekilde sıralanmışlardır. Böylece çini üzerinde diagonal bir kompozisyon meydana gelmiş bulunmaktadır. Dış çevrelerin dört köşesinde bulunan minareler gene merkeze yönelmişlerdir. Bu dört minareden başka alt kenarda iki ve sağ kenarda bir adet minare yatay durumda olup cem'an yedi minare bulunmaktadır. Üst kısımda ve yanlarda bulunan minareler arasına dört meshebi temsil eden kubbeli binaların gene kâbeye yönelmiş durumda olup bunlardan sadece üstte Makâm-ı hambeli ve sağ yanda Makâm-ı Hanefi'nin yanlarına isimleri yazılmıştır.

Alt kısımda yer alan şekiller Kabe avlusunda bulunan diğer binaları temsil etmektedir. Kenarda ve üstte bazı kapılar şematik olarak gösterilmiş ve yanlarına isimleri yazılmıştır. Bunlar Hz. Muhammed'in yakınlarının isimleri olup, Bab-ı Abbas, Bab-ı Ömer, Bab-ı Sa'la ve Bab-ı Veda'dır. Orta kısımda Kâbenin sol tarafına Hacer-ül Esvad, şebekelerin dışına ise altın oluk yazıları yazılmıştır. Üstte, meshepleri temsil eden şekiller ile diagonal minareler arasına ikişer tane zemzem kabı konmuştur.

BERLİN STAATLICHE MÜZESİNDE BULUNAN KÂBE TASVİRLİ ÇİNİ (Resim: 23):

Staatliche müzesinde 6220 envanter numarası ile kayıtlı bulunan diğer bir çinide 28,5 x 36 cm ebadında olup 1073 H tarihlidir²². Tek parça halinde olan bu çinide iznik atölyelerinde yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Sade bir kompozisyon şemasının uygulandığı çininin en büyük hususiyeti gene şekillerin diagonal olarak yerleştirilmiş ol-

masıdır. Kareye yakın dikdörtgen halinde bulunan çininin üst kısmında, beyaz zemine Kuran'ın Bakara suresinden bir ayet yazılmıştır. Yazbının en sonunda ise çininin yapılış tarihi olan 1073 H (1662) tarihi kaydedilmiştir. İnce mavi bir çizgi ile çevrilmiş olan kompozisyonun etrafında kademeli üçgen pirametler halinde bulunan şekiller revakları temsil etmektedir. Tam ortada yer alan siyah renkli kâbe iki buutlu olarak yapılmış ve çevresi hilâl şeklinde şebekelerle sarılmıştır. Kâbe'nin üç yanın da gene mesheplere ait makamları temsil eden binalar bulunmaktadır. Bu binaların hemen hepsi kubbeli olarak yapılmıştır. İçlerinde en büyüğü sağ yan kenarda bulunan olup, bir şadırvan şeklinde yapılmış olması ile dik-kati çekmektedir.

Çininin dört köşesinde bulunan diagonal minarelerden başka, alt kenarda iki ve yan kenarda bir adet minare ile çini üzerinde 7 minare yapılmış olup sadece üst köşelerdeki ikişer şerefeli, diğerleri tek şerefelidir. Kâbenin alt kısmında bulunan ve nispeten stilize edilmiş şekiller, Tak (kapı), Minberi Nebi ve zemzem kuyusudur.

Beyaz zeminde binaların gövdesi firuze, kubbeleri lacivert ile boyanmış ve saçak kısımları kiremit kırmızısı ile belirtilmiştir. Revakların bulunduğu kenarlarda minarelerin gövrelere kiremit rengi, şerefeleri ise firuze renkte boyanmıştır. Şekiller arasına ikişer ikişer ince uzun zemzem kapları yerleştirilmiştir. Revaklı kenarlara bitişik bulunan küçük şekiller ise burda da Kâbe'nin kapılarını temsil etmektedir.

NİĞDE MURATPAŞA CAMİİNDE BULUNAN ÇİNİ: (Resim: 25):

Muratpaşa camiinin kible duvarında bulunan 26 x 52 cm ebadındaki Kâbe tasvirli çini de tek bir karo halindedir. Şekillerin işlenişinde olduğu kadar kompozisyonda da çok primitif bir ha-

(22) Katherina Otto Dorn, Türkische Keramik, Ankara 1957, sayfa 133, taf. 78. Kurd Erdman, Notes "Kabah fliesen," Ars orientalische,

va bulunan çininin işçiliği de çok kabardır. Üzerinde yedi minare resmi yapılmış olan kompozisyonda, Kâbe etrafını çeviren revaklar burdada kubbeli olarak gösterilmiş ve kâbe etrafında gene mesheplere ait binalar sıralanmıştır. Ancak diğer örneklerdeki tamamen değişik olarak, binaların kubbeleri dış yönere doğrudur. Gerek iç gerekse dış kısımda yer alan minarelerin hemen hepsi tek şerefeli olup gövdeler burmalı olarak işlenmiştir.

KÜTAHYA ULU CAMİİNDE BULUNAN KÂBE TASVİRLİ ÇİNİ (Resim: 26):

41 x 41 cm ebadında olan çininin bütün özellikleri çok geç devirde yapılmış olduğunu göstermektedir. Kütahyada yapılmış olduğu kuvvetle muhtemel olan bu çinide de çok kaba bir işçilik bulunmaktadır. Kompozisyon çok karışık bir şekilde işlenmiş, bütün şekiller adeta bir birine karışmış durumdadır. Kâbe tasvirlerinde alışıla gelmiş olan şekillerden başka, çini üzerinde daha birçok şekil yapılmak suretiyle, esas kompozisyon bu şekiller arasında kaybolmuştur.

Kâbe etrafını çeviren dikdörtgen plânındaki revakların arkasında birtakım kubbeli binalar, çevredeki dağlar ve hatta Mekke şehrinin panoraması çiniye işlenmiştir.

TEKFUR SARAYI ÇİNİLERİNDE KÂBE TASVİRLERİ:

Kâbe tasvirli çinilerin son bir grubu daha bulunmaktadır ki bunlar, Türk çinçiliğinin en son devri olan Tekfur sarayında yapılmış olan çinilerdir. Perspektif resim anlayışının tamamen resme girdiği bu çinilerde teferuata fazlaca yer verilerek esas anlatılmak istenen konu adeta silinmektedir.

KAHİRE ARAP MÜZESİNDE BULUNAN ÇİNİ (Resim: 27):

Perspektif resim anlayışının tam manası ile görüldüğü Tekfur sarayı çinilerinden bir örnek Kahire Arap müzesinde bulunmaktadır. Üzerindeki kitabede 1139 H tarihi ve Mehmet Şami imzası okunan bu çininin etrafını örgülü bir bordür çevreler. Çinide, kompozisyona o kadar çok şekil sığdırılmaya çalışılmıştır ki, adeta hepsi birbirine karışmış durumdadır.

Üstte, iki sıra halinde yapılmış olan siyah tepeler, Mekke şehrinin etrafında bulunan dağlar olup bunlar, soldan sağa ırayla: Cebeli arafat, Cebeli sevr, cebeli Kubeys dir. Sağ köşede bulunan şekil mescidi İbrahimi temsil etmektedir. İki sıra halinde bulunan dağlar arasında yer yer hurma ağaçları yer almakta ve bunların altına bazı yazılar yazılmış isede pek çoğu okunamamaktadır.

Ortada siyah renkte görülen kâbe tamamen perspektif bir anlayış ile yapılmış olup etrafını revaklar çevirmektedir. Kâbe etrafında sivri külahlı ve kulübe şeklindeki binalar mesheplere ait makamlardır. Revakların dışında görülen binalar ile daha çok Mekke şehrinin panoraması verilmeye çalışılmıştır. Bütün bu şekillerin altında, alt kenara bitişik olarak yapılmış dağların üstünde çiniyi yapan ustanın ismi ve çininin yapıldığı tarihi okunmaktadır. Kitabede: Mehmet el Şami ve 11394 tarihi okunur ki bu tarih milâdi 1726 ya Lâle devrine rastlamaktadır.

BURSA MÜZESİNDE BULUNAN KÂBE TASVİRLİ ÇİNİ (Resim: 28):

Üzerinde kitabesi olmadığından yapıldığı tarihi kesin olarak bilinmeyen Bursa müzesindeki çini, 30 x 30 cm ebadında ve tamamen perspektif anlayışla yapılmış bulunmaktadır. Gerek teknik ve gerekse şekillerin işleniş bakımından, bir evvel bahsetmiş olduğumuz çini-

ni ile aynı özelliklere sahip bulunmaktadır. Bu çininin de Tekfur sarayında yapılmış olduğu kuvvetle muhtemeldir. Kahirede bulunan çiniye göre daha sade bir anlayışla meydana getirilmiş olan çinin orta kısmını tamamen Kâbe ve kâbe etrafını çeviren revaklar kaplamaktadır. Avlu ortasında kabe çok küçük ölçüde gösterilmiş olup koyu renktedir, Kâbe etrafını, tek çizgi halinde gösterilmiş olan şebekeler çevirmekte ve mesheplere ait makamlar rast gele yerlere konmuş bulunmaktadır.

Burda ressam perspektif anlayışın daha henüz çok acemisidir. Bütün şekiller adeta küçük bir çocuğun elinden çıkmışçasına basittir. Revakların dört köşesinde Türk stilinde 4 adet minare yer almaktadır. Sağ yan kenarda ikinci bir revaklı avlu daha bulunmakta olup, burada da üç minare ile bütün külliye de 7 minare gösterilmektedir.

Kompozisyonun üst kenarında, üzerinde sivri kuleler olan tepeler Mekke şehrinin etrafında bulunan dağları temsil etmektedir. Bunlar arasında gösterilmiş olan revaklı avlulu bazı tasvirlerin üst kısımlarında isimleri yazılmış olan medreselerden birini temsil etmektedir ki bu da Medrese-i Davudiye dir.

İSTANBUL YENİ VALİDE CAMİİNDE BULUNAN KÂBE TASVİRLİ ÇİNİ (Resim: 29):

1597-1663 yılları arasında valide Turhan sultan tarafından yaptırılmış olan Yeni Camiin, kubbeyi taşıyan kuzey batı payesi üzerinde bulunan 44,5 x 30 cm ebadındaki Kâbe tasvirli çini, teknik ve kompozisyon teşkili bakımından, Tekfur sarayı çinilerinin bulunduğu guruba girmektedir. Ancak, Minarelerin biçimleri biraz daha değişik bir şekildedir. Burda da esas kompozisyon, orta kısmı kaplayan Kâbe ve etrafını çeviren revaklardan meydana gelmektedir. Çevresi birbirine uymayan çinilerle kaplanmış olan panonun üze-

ri 6 sıra halinde ve yakın aralıklarla konmuş lâma demirlerle kapatılmış olduğundan bazı kısımları görülmemektedir. Ancak görülebilen kısımları bize çini hakkında yeterli bir fikir vermektedir.

Üst kısımda sembolik dağlar arasında, Kâbe revaklarının dört köşesinden çıkan minareler ile sivri külahlı bir bina şekli yer almaktadır. Yanlarda ise birbiri üzerinde ikişer minare bulunmaktadır. Kompozisyonun ortasında gene siyah renkte gösterilmiş olan Kâbe yer almaktadır ki, sol köşesinde hacr-ül Esvad sağ yanında ise Hicri İsmail belirtilmiştir. Mesheplere ait makamları temsil eden binalar üst kısımda bulunmaktadır. Kâbenin etrafında sütunların teşkil ettiği bir daire bulunmakta ve rast gele yerlere zemzem kapları sıralanmaktadır. Dairevi alt kenar ortasında, iki kemerli Tak (Kapı) bulunmakta olup, bunların altında Minber-i Nebi ve zemzem kapları yer alır. Orta kısımda zemin firuze renkte, revaklar kiremit kırmızısı, revak üzerleri mavi renkte boyanmıştır. Üst kenarda bulunan sembolik dağlar, yeşil, kiremit kırmızısı ve mavi renklerden meydana gelmekte ve zemin beyaz olarak bırakılmıştır.

İSTANBUL EYÜP CEZRİ KASIMPAŞA CAMİİNDE BULUNAN KÂBE TASVİRLİ ÇİNİ (Resim : 30):

Cezri Kasımpaşa camiinde mihrabın solundaki pencere üzerinde 25 x 25 cm ebadındaki 6 çiniden meydana gelmiş kâbe tasvirli panonun dört kenarı 9 cm genişliğinde çiçekli bir bordürle çevrilmiştir. Üst kısım üç parça çiniden bir alınlıkla süslenmiş olup, Bordür içindeki iki kartuşa kelime-i tevhit yazısı yazılmıştır.

Kirli yeşil renkte zemin üzerine yapılmış olan Kâbe ve revaklar ile diğer binalarda görülen perspektif anlayış artık olgunlaşmış bir şekilde karşımıza

çıkılmaktadır. Çevrede bulunan binalar ve bu binalar arasına kurulmuş olan büyük çadırlar, çiniye minyatür resmi havasını vermektedir. Şimdiye kadar görmüş olduğumuz Kâbe tasvirlerinde şematizm hakim iken, burda resme bir canlılık ve realizim girmiş bulunmaktadır. Bütün şekiller hakikâte daha yakındır. Fakat Tüm olarak kompozisyonun anlaşılması daha güç ve karışıktır. Esas tema hernekadar ilk bakışta dikkati çeken siyah renkli Kâbe olmakta isede, kirli yeşil zemin üzerinde birbirine girmiş vaziyetteki binaların, mavi renkte boyanmış kubbeleri dikkati kenarlara dağıtmaktadır.

Çinin sol üst köşesinde "Sahibül hayrat vel hasenat. İznikli Osman bin Ahmet 1138 H yazısı bulunmaktadır.²³ XVI cı asrın ilk yarısında yapılmış olan Cezri Kasımpaşa camiine (1138 H) 1736 tarihli çininin sonradan yapılmış olan tamirler esnasında konmuş olduğu anlaşılmaktadır²⁴.

İSTANBUL HEKİMOĞLU ALİ PAŞA CAMİİNDE BULUNAN KÂBE TASVİRLİ ÇİNİ (Resim 31):

Kâbe tasvirli çiniler için en son tarihleyebileceğimiz çini Hekimoğlu Ali-paşa caminin Kible duvarında bulunan panodur. 25x25 cm ebadında 16 çiniden meydana gelmiş olan panonun tamamı 100x100 cm dir. Tekfur sarayı çini fabrikasında yapılmış çiniler arasında bulunan kâbe tasvirinde de Tekfur sarayı çinilerinin bütün hususiyetleri görülmektedir.

XVII ci asrın başlarında kurularak yeniden canlandırılan çini sanatında bir takım yeniliklerde, ortaya konmaktadır. Avrupai resim anlayışının tersi altında yapılmış olan kâbe tasvirli çinide de bu yenilikleri görmek müm-

kün olmaktadır. 1734 yılında yapılmış olan cami ile tekfur sarayı çini fabrikasının kuruluşu hemen hemen aynı tarihlere rastgelmektedir. Esasen cami içini kaplayan çinilerin tamamı caminin yapılışı ile birlikte yerlerine konmuş çinilerdir.

Mekke şehrinin hemen bütün detayların realist bir ifade ile pano üzerinde gösterilmiş bulunmaktadır. Çevresi 10 cm genişliğinde bordürle çevrilmiş çininin üst kısmında gene sıralar halinde dağlar yer almaktadır. Dağların her biri üzerinde isimleri yazılmış olup, bunlar soldan sağa, İslâm âlemi için mühim yerlerden biri olan Cebeli Arafat, Cebeli ebu Kubeys, Cebeli Nur, ve Cebeli Mina dır.

Orta kısmı kaplayan kâbe ve revaklar iki kat halinde gösterilmiştir. müstahkem bir kale durumunu arzeden avlu revakları ortasında Kâbe ve mesheplere ait makamlar çok küçük kalmaktadır. Revakların alt kenarına bakan yüzünde üç büyük kapı görülmektedir ki bu kapılar "Bab-ı Safa, Bab-ı Ali ve Bab-ı hayr" dır. Burda en teresan bir husus kapıların şekilleridir. Üç girişli portikler halinde yapılmış olan bu kapılar daha çok antik mimari elamanları hatırlatmaktadır.

Kâbe etrafını çeviren revakların köşelerinde bulunan minareler tamamen Türk stilinde ve 7 adettir. Çevrede birbiri içine girmiş 2-3 katlı ve düz damlı binaların realiteye uygun olarak yapılmış olması, ressamın Mekkeyi gördükten sonra bu tasviri yapmış olduğu intibahını vermektedir.

KÂBE TASVİRLİ ÇİNİLER ÜZERİNDE TİPOLOJİ ARAŞTIRMASI VE GENEL DEĞERLENDİRMESİ :

Kâbe tasvirli çinilerin miktarlarının çok az oluşu, özel siparişlerle yapılmış olmalarından ileri gelmektedir. Bilhassa, bazı çinilerin üzerlerinde vak-

(23) Tahsin Öz Türkis Tilles, Londra 1933, sayfa 60. K. Otto Dorn, türkische Keramik.

(24) Tahsin Öz, İstanbul camileri, Ankara 1965, cilt II, sayfa 39.

fiyelerinin bulunması da bunu açık olarak ortaya koymaktadır.

Yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde genellikle, Kâbe tasvirli çinilerin tamamının tek bir çini halinde olmadığı görülmektedir. Birbirinden ufak nüans farklarıyla ayrılmış değişik kompozisyonlar halinde işlenmiş olan bu çinilerin belirli çini ustalarına sipariş üzerine yaptırıldığını, ancak çiniyi yapan ustanın daima bir önce işlemiş olduğu kompozisyonun tesirinden kurtulamıyarak, diğer bir siparişi, gene bu kompozisyonun işlenişine benzer şekilde meydana getirdiği görülmektedir. Fakat usta, kompozisyonun işlenişinde daima farklı bir görüş açısı içinde bulunmaktadır. Yapmış olduğu bütün değişikliklere rağmen, genede, başka çiniler üzerinde imzası bulunmasa dahi aynı ustanın elinden çıktığı belli olmaktadır. Her nedense çini ustaları pek azına imzalarını atmışlardır. Bu husus bizim için büyük önem taşımaktadır. Tarihi ve imzalı bir çiniden, tarihi belli olmayan diğer bir çiniyi değerlendirmek mümkün olmaktadır. Bilhassa, yapılış tarihi ve yapan ustanın isminin bulunması ve hatta yaptırın şahsın belirtilmesi ile, çinilerin adetlerinin çok az oluşu önemlerini dahada arttırmaktadır.

Bu güne kadar yapılmış olan araştırma ve incelemeler neticesinde Kâbe tasvirlerini yapan ustaların sayısının bir kaç kişiyi geçmediği görülmektedir. Önemli olan husus, çinicilik tarihimizin meçhul sanatkarları olan çini ustalarının, isimlerini, bu güne kadar fazlaca bilmemize rağmen, XVII ci yüz yıl çini ustaları arasında birkaç çini ustanın isimlerini burda sıralayabilmekteyiz. Bunlar:

Ameli Ahmet, Nakkaş Müstecep zade Süleyman, Teberdar Nakkaş Ali İskenderiye, Tabakzade İznikli Mehmet bey, Mehmet el Şami, İznikli Osman bin Ahmet tir. İsimlerini vermiş olduğumuz

çini ustaları, eserlerine imzalarını atmak suretiyle yüzyıllar boyu birer san'at şaheseri olan çinilerimizin büyük sanatkarlarıdır.

Kâbe tasvirli çinilerin ilk defa tasnifini yapan kurd Erdman²⁵ bunları minarelerinin durumlarına göre 4 guruba ayırmaktadır. Yazarın da belirttiği gibi bütün dökümantasyonun bir araya getirilmeden bu şekil bir ayırım yapmak muhakkak ki çok hatalıdır.

Eserlerin hemen hepsinin birer fotoğraflarını temin ederek, Türkiyede bulunan çinilerin oripinalleri üzerinde yapmış olduğumuz incelemeler sonucu olarak biz, önce çinileri guruplarına göre tasnif ettik. Böyle bir ayırımı yaparken bilhassa çinileri yapan ustaları, ve imzalı olan çinileri tek tek ele alarak, bütün şekilleri birbirleri ile karşılaştırmak suretiyle aynı sanatkara ait olanları tesbit etmeye çalıştık.

Bugün için elimizde mevcut olan Kâbe tasvirli çinilerin en eskisi muhakkak ki kitabesinden de anlaşılacağı üzere Ayasofya müzesinde bulunan çini olarak bilinmektedir. (1053) H 1642-1643 tarihli bu çininin imzalı oluşu ile Kâbe tasvirli çinilerin tarihlendirilmesinde başlangıç teşkil etmesi bakımından büyük önemi bulunmaktadır. Tabakzade İznikli Mehmet bey tarafından yapılmış olan çininin diğer benzer örneklerini ele alarak, bunların çok küçük nüans farkları ile birbirine benzediğini ve aynı zamanda ebatlarında birbirine çok yakın olduğu görülmektedir.

Birinci gurup çiniler olarak guruplandırabileceğimiz bu çinilerin bazıları o derecede benzerlik göstermektedir ki, aynı ustanın elinden veya atölyesinden çıktığından hiç şüphe yoktur. Kâbe tasvirli çiniler içinde en çok örneği olan bu gurupta, bütün şekillerin gösterili-

(25) Kurd Erdman, (Ka'bah Fliesen) Ars Orientaleische, cilt III sayfa 192-197.

şi klâsik bir geleneğe bağlanmış bulunmaktadır. Sadece bazıları, Kâbe etrafını çevren bordürlerin değişik şekilde gösterilmesi ile kendi aralarında da üç ayrı gurup meydana getirmektedir.

Muhakkak ki bu grupta bulunan çinilerin hemen hepsi aynı tarihte yapılmış değildir. Bilhassa özel olarak yapılmış olan çinilerin yapıları aralıklarla olduğu bir gerçektir. En erken tarihe ait olan Ayasofyadaki çiniyi takiben, bu gurubun ayrı bir tipine dahil olan ve vaktiyle İstanbul Mahmutpaşada Antikacı Kent isimli bir ticarethanede bulunan çini gelmektedir. Sağ üst köşesinde (1050 H) 1640 tarihi okunmakta olan çininin Ayasofyada bulunan çiniden daha önce yapılmış olduğu anlaşılır. Diğer bir örnek daha verecek olursak, Londra Victoria Albert müzesinde bulunan ve müzeye 1900 senesinde girmiş olan 427-1900 envanter nolu çini müze kayıtlarında, eksperlerce 1666 yıllarına tarihlendirilmiştir²⁶. Bu grupta bulunan çinileri sırayla kaydedecek olursak, yapmış olduğumuz tasnife göre:

GURUP I — A —

No: 1 — Ayasofya Müzesinde bulunan 1642 tarihli çini.

No 2 — Topkapı Sarayı Çinili köşk çini seksiyonunda 541 envanter nolu çini.

No 3 — Topkapı Sarayı I Ahmet kütüphanesinde bulunan çini.

No 4 — Berlin özel koleksiyonda bulunan çini.

A — grubunda bulunan çinilerde dış bordür bulunmamakta, sadece iç kısma bakan kenarlarda yan yana sıralanmış palmet kotifleri vardır.

(26) Atina ve Londra da bulunan çinilerin yerinde araştırmasını yapan ve orijinal fotoğraflarını temin eden Sayın Doçent Günül Öncüye burda teşekkürlerimi sunarım.

I — B —

No 5 — Topkapı Sarayı çini seksiyonunda 539 envanter nolu çini.

No 6 — Londra Victoria Albert müzesi 427-1900 envanter nolu çini.

No 7 — Paris Luvr müzesinde 3919 envanter nolu çini.

B — gurubunda bulunan çinilerde, A — gurubundakilerden farklı olarak dış bordür bulunmakta ve bu bordürde çin bulutları şeklinde dalgalı motifler yer almaktadır.

I — C —

No 8 — İstanbul Türk ve İslâm eserleri müzesinde 827 envanter nolu çini.

No 9 — İstanbul Türk ve İslâm eserleri müzesinde 828 envanter nolu çini.

No 10 — İstanbul Antikacı Kentte satılmış olan çini.

C — gurubunda da, B — gurubunda olduğu gibi bir dış bordür bulunmakta olup motif birbirine burulmuş ip şeklindedir. Gerek B — ve Gerekse C gurubunda ki çinilerde iç bordürün üst köşeleri arabesklerle süslenmiştir.

GURUP II —

Kâbe tasvirli çinilerin kompozisyon ve kalite bakımından hemen hemen en iyi ve güzel olanlarıdır. Şekillerin yerleştirilişi büyük bir sadelik için de yapılmıştır. Renkler parlak ve İznik çinilerinin genel karakteristiğidir. Genellikle tek veya iki parça halinde yapılmışlardır.

Bu gruptaki çiniden birinin üzerinde yaptırılan şahsın isminin, diğerinde çiniyi yapan ustanın imzasının oluşu değerlendirmemize yön vermektedir. Kompozisyon teşkili, şekillerin yapılışı, renk ve ebatlar o kadar birbirine uy-

maktadır ki, bu guruptaki çinilerinde aynı ustanın elinden çıktığına muhakkak nazarı ile bakılabilir. Ameli Ahmet ismindeki bir çini ustasının kendi elinden veya atölyesinden çıkan çinilerin adetleri çok fazla değildir. Bunlar :

No 1 — Orijinalı elimizde bulunan çini.

No 2 — Kahire Türk ve İslâm eserleri müzesinde bulunan çini.

No 3 — Bursa Müzesinde bulunan çini.

No 4 — Kahire Arap müzesinde bulunan çini.

No — 5 İstanbul, Üsküdar Solaksinan camii mihrabında bulunan çini.

GURUP III —

Tek çini halinde bulunmakta olan III cü gurup Kâbe tasvirli çiniler genellikle normal çini ebadında olup, kare veya kareye yakın dikdörtgen şeklindedirler. Kompozisyonda teferruat çok azdır. Bordür ve revaklar sadece bir tanesinde şematik olarak yapılmıştır. Hemen hepsinde çininin ortasında kâbe bulunmakta, diğer şekiller ortaya yönelmiş durumdadır. Diagonal hatlar meydana getiren bu şekillere dikkatle bakılacak olursa bütün şekilleri işleyen elin aynı olduğu hükmü verilir.

No 1 — İstanbul Rüştempaşa camii soncemaat yerindeki çini.

No 2 — Berlin staatliche müzesinde bulunan çini.

No 3 — Bursa müzesinde bulunan çini.

GURUP IV —

Bordür kısımlarındaki çiniler hariç tutulacak olursa hepsi boyuna 3, enine 2 sıra halinde dizilmiş 6 çiniden meydana gelmiştir. Kompozisyon büyük

bir sadelik içindedir. Kâbe perspektif bir açıdan yapılmıştır. Kâbe etrafını çeviren şebekelerin içi kaldırım taşları şeklinde işlenmiştir. Sadece bir tanesinde hem yaptıranın ve hemde yapan ustanın isimleri ve çininin yapılış tarihi vardır. Kâbe tasvirli çinilerin içinde böyle vakfiyesi bulunan bir kaç örnek daha bulunmaktadır. Topkapı Sarayı ve Ayasofyadaki Kâbe tasvirli çiniler üzerinde de birer küçük vakfiye vardır. IV cü gurup çiniler sadece üç adettir. Bunlar :

No 1 — Kastamonu Küre Hocapaşa camiinde bulunan çini.

No 2 — Atina Benaki müzesinde bulunan çini.

No 3 — İstanbul Türk ve İslâm eserleri müzesinde 830 envanter nolu çini.

V —

V ci gurup Kâbe tasvirli çiniler imzalı oldukları kadar da büyük önem taşırlar. Topkapı Sarayı Harem dairelerinin çeşitli yerlerinde bulunan çinilerde Kompozisyonun ebadı ve panoyu meydana getiren çinilerin miktarı azamiye çıkarılmıştır. Saray içinde ve hatıta sarayın en önemli kısmı olan Haremde bulunuşu bu çinilerin mutlaka saraya mensup kişiler tarafından ısmarlanarak yaptırıldığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan, imzalı ve tarihli olan çinilerin değerlendirme yönünden de büyük önemi bulunmaktadır. Üç pano halinde olan tasvirlerin üçüde Tebardar keşşah Ali İskenderiye tarafından (1077 H) 1666 da yapılmıştır.

No 1 — Valde Sultan ibadet odasında bulunan pano.

No2 — Harem Karağalar mescidi mihrabında bulunan pano.

No 3 — Harem Şehzadeler mektebinde bulunan pano.

GURUP VI :

VI cı gurupta bulunan çiniler tek örnekler halinde bulunduğu için esaslı bir değerlendirmeye tabi tutulamamaktadır. Daha çok geç devir Kütahya çinilerinden olan bu gurup çinilerde kompozisyon çok primitif, şekiller basit ve kabadır. Bunlar:

No 1 — Niğde Muratpaşa camii kible duvarında bulunan çini.

No 2 — Kütahya Ulu camiinde bulunan çini.

GURUP VII :

Son devir Tekfur Sarayı Çini fabrikasında yapılmış olduğu bilinen VII ci gurup çiniler kendi aralarında da guruplar meydana getirmektedir. Her şeyden önce XVIII ci yüzyıl başında yeni bir anlayışla canlandırılmış olan çini atölyelerinde, eski çiniler yapılmaya çalışılmış isede fazla bir muaffakiyet elde edilememiştir. Bu arada resme, perspektif ve minyatür tekniği de girmiştir. Tasvirlerin realiteye daha yakın resmedilişi esnasında şekiller birbiri içine girmiş bulunmaktadır. Bu gurup çiniler sadece Kâbe'nin tasviri şeklinde olmayıp, adeta Mekke şehrinin birer panoraması halindedir.

VII ci gurup çiniler üç ayrı kısımda toplanmaktadır.

No 1 — Bursa müzesinde bulunan çini.

No 2 — Kahire Arap müzesinde bulunan çini.

No 3 — İstanbul Yeni camide bulunan çini.

No 4 — İstanbul Eyüp Cezri Kasımpaşa camiinde bulunan pano.

No 5 — İstanbul Hekimoğlu Alipaşa camiinde bulunan çini pano.

Kâbe tasvirleri çini üzerinde yapıldığı gibi halı, kilim, üzerinde duvar re-

simlerinde ve gravürler halinde de yapılmış olanları bulunmaktadır.

Türk ve İslâm eserleri müzesinde 287 envanter numaralı halı üzerinde kâbe tasviri dokunmuştur. Çevre bordürü ile dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan Kâbe ve etrafını çiren şebekeler dekoratif motifler halindedir. Yanlarda bulunan mesheplere ait makamlar ve büyük minber gene aynı dekoratif motifleri tamamlayan unsurlardır. (Resim 32-33).

Diğer taraftan Von 'ohsan tarafından yapılmış olan Mekkenin 1790 yılındaki panoramasını gösteren gravürde de Kâbenin XVIII yüzyıl sonundaki durumu hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz. (27) Bu gravürde görülen Kâbe tasviri ile çiniler üzerindeki Kâbe tasvirleri arasında yakın bir bağlantı kurulabilmektedir. (Resim 34)

Hakikaten bundan 50 yıl önceki Kâbe fotoğraflarında da çiniler üzerinde görülen şekillerin hakikatte de bulunduğu anlaşılmaktadır. Resim 35-36

Netice olarak, bugün kısmen çehresi değiştirilmiş olan kâbenin bundan 300 yıl önce yapılan tasvirleri ile yakın benzerliği olduğu ve ressamlar Kâbe'yi gördükten sonra çinilere tasvirleri yaptıkları sanılmaktadır.

B İ B L İ O Ğ R A F Y A

1 — Erseven, Celal Esat, L'art Turc, Ist. 1939.

2 — Diker, Muazzez. İstanbul Üniversitesi basılmamış lisans tezi, 1952.

3 — Otto Dorn, K. Das Islamische İznik, Berlin 1941.

4 — Otto Dorn, K. Türkische Keramik, Ankara 1957.

5 — Erdman, K. Ars Orientalische, Cift III 1957.

6 — Demombynes, G. Les pelerinege à la Mekke, Paris 1933.

(27) H. Glück - E. Diez Die Kuüst des İslâm, say.139 Berlin 1925.

7 — Ettinghausen, R. Zeitschrift der Deutschen Morganlandiscen Gesellschaft

8 — Gruck, H. - Die Kunts des Islam, Berlin 1925.

9 — Mustafa, Mohammed, Milletler arası Türk sanatları kongresi, Ankara 1959.

10 — Miller, B. Beyond the sublime port the grand seraglio of İstanbul, New Haven 1931.

11 — Migeon, G. Exposition d'ar tMusulman, Alexandrie, 1925.

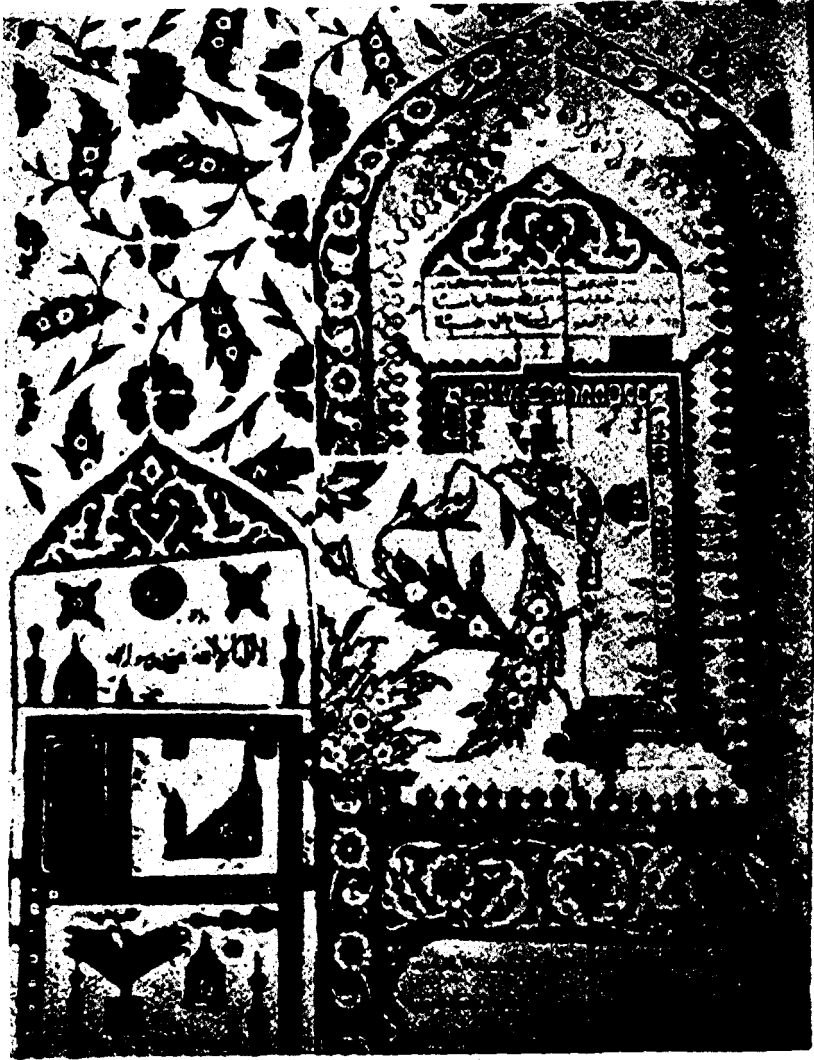
12 — Öz, T. Ş. Les faiences turc, London 1933.

13 — Öz, T. Ş. İstanbul camileri, Ankara 1965.

14 — Kuran-ı Kerim ve türkçe açıklaması, Ankara 1961.

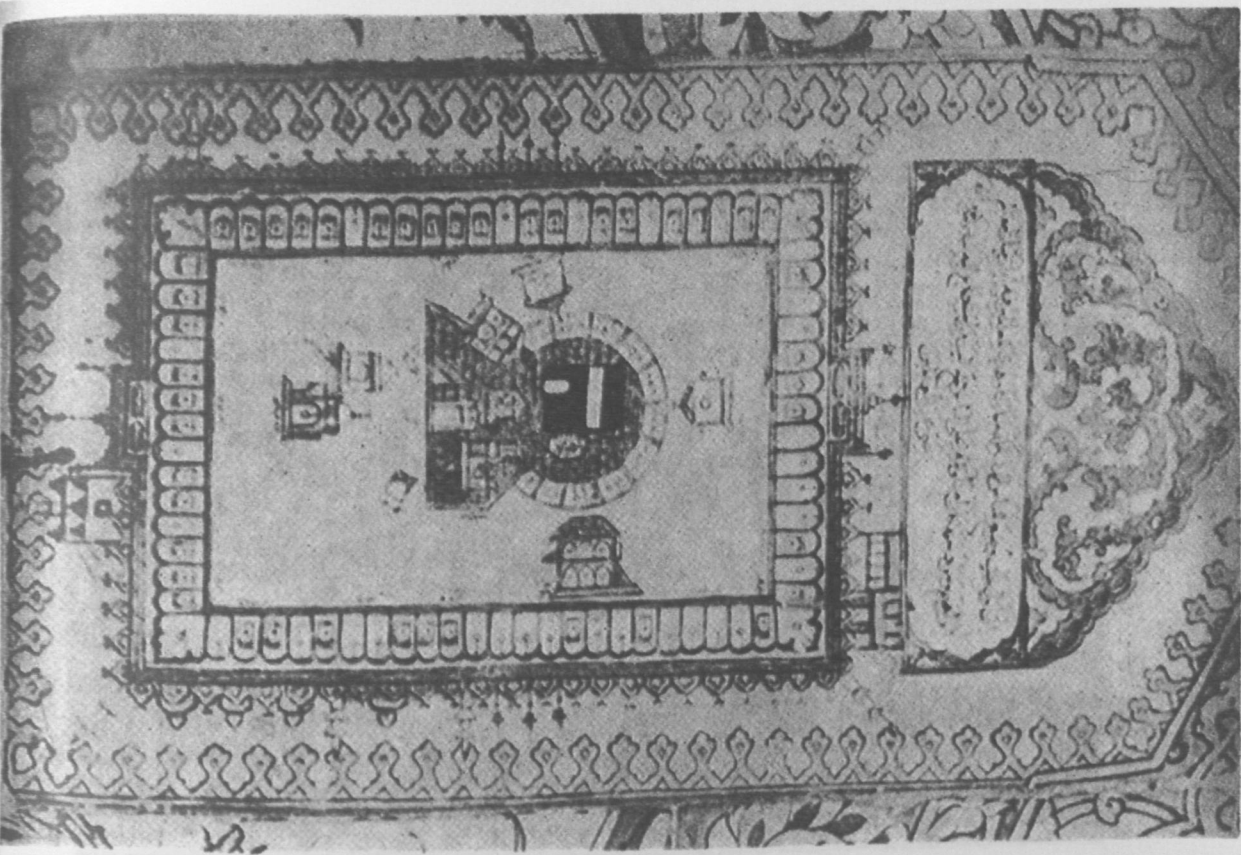

Resim: A — Londra, British Muscum'da bulunan hac vesikası.

Resim: 1 — İstanbul Ayasofya müzesinde bulunan çini.

Resim: 3 — İstanbul Topkapı Sarayı I. Ahmet Kültüphanesinde bulunan çizim.

Resim: 2 — Berlin'de özel bir koleksiyonda bulunan çizim (K. Erdmann'ın)

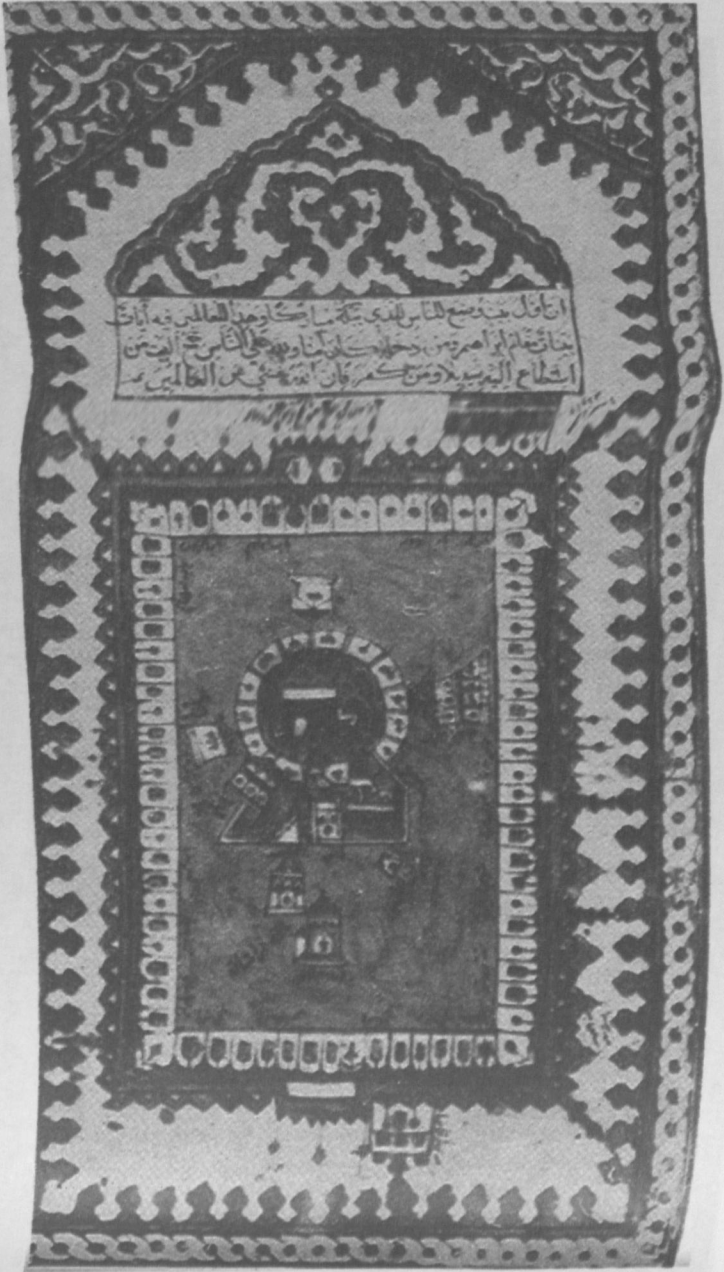

Resim; 4 — İstanbul Topkapı Sarayı, Çinli Köşk Çini seksiyonunda bulunan çini

Resim: 5 — İstanbul Mahmut Paşa'da satılmış olan çini. (Muazzez Diker'den)

Resim: 6 - İstanbul Türk ve İslâm eserleri müzesinde
827 envanter nolu çini.

Resim : 7 — İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde 828
envanter roü çini.

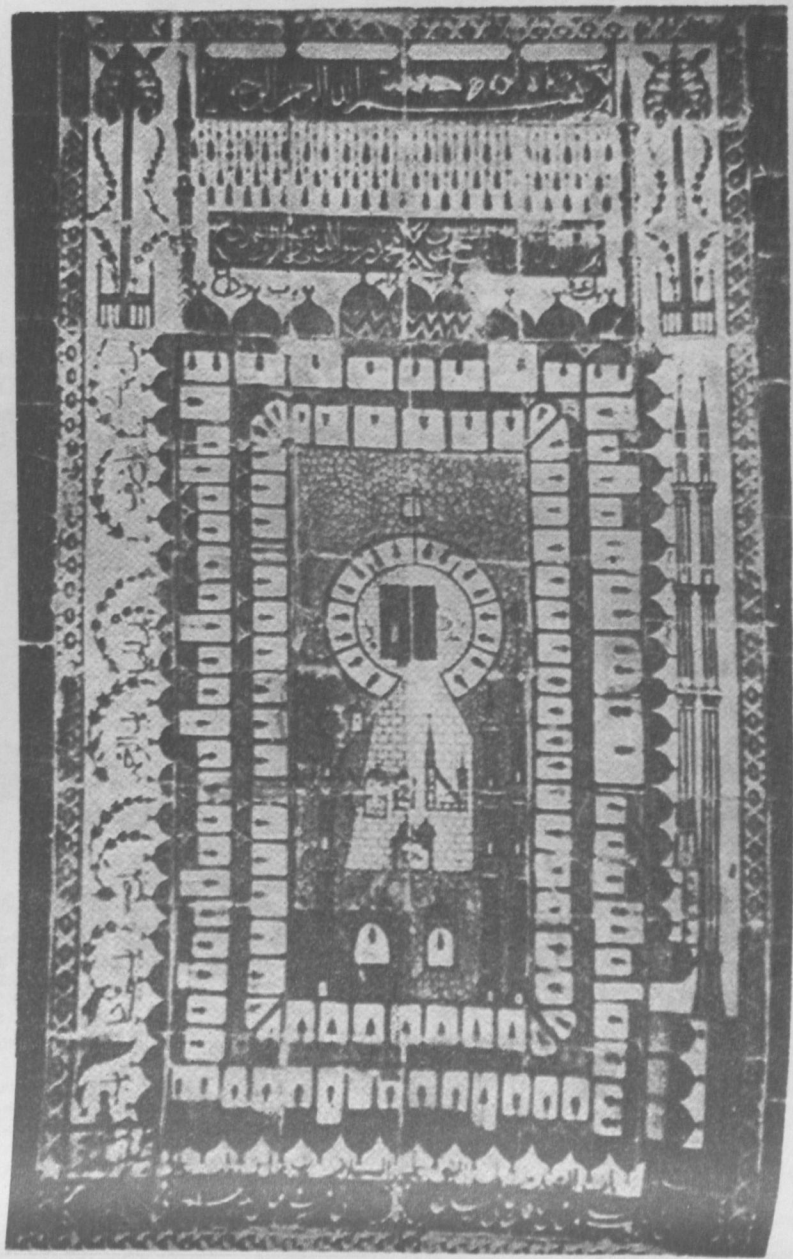
m: 10 — Paris Luvr müzesinde 3919 envanter nolu çini
(K. Erdmandan)

Resim: 9 — Londra Victoria Albert müzesinde 427
envanter nolu çini (Foto: Gönül Öney'den)

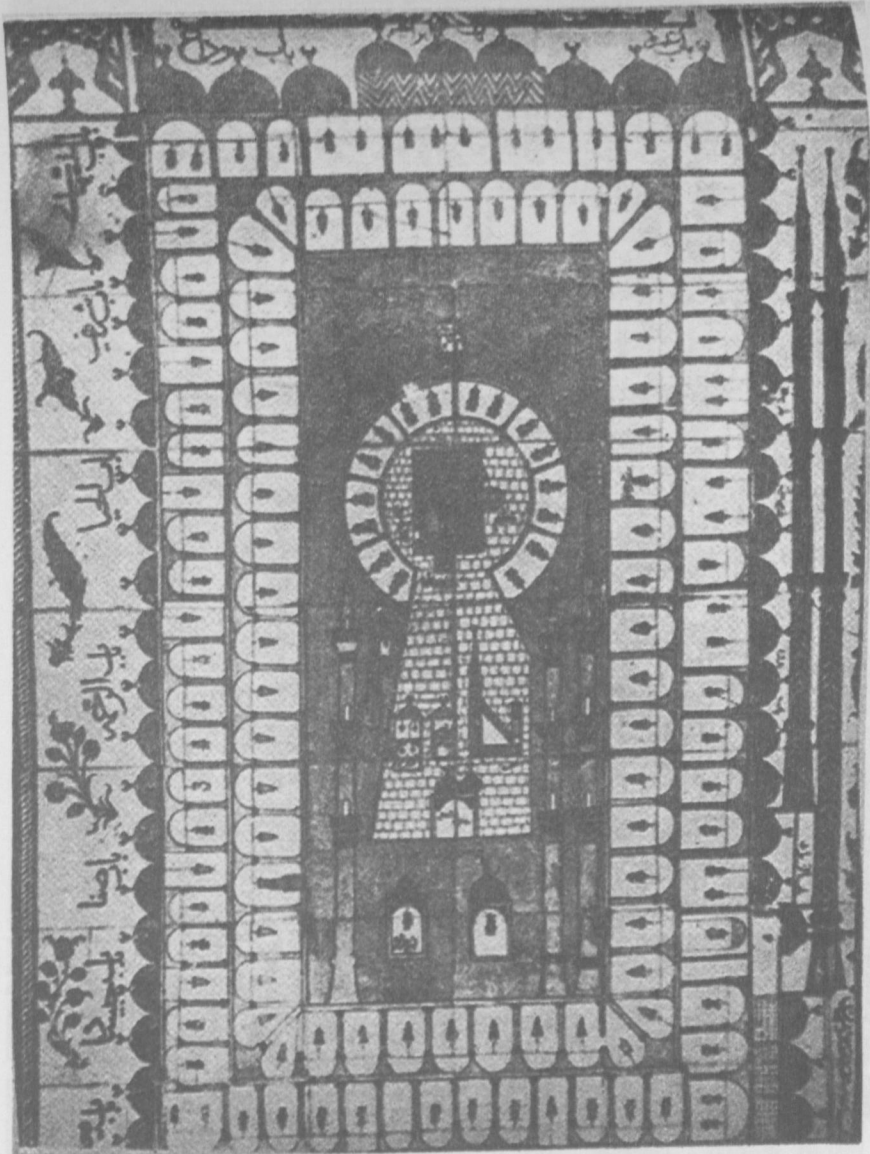
Resim: 8 — İstanbul Topkapı Sarayı müzesi çini
seksiyonunda bulunan 539 envanter nolu çini

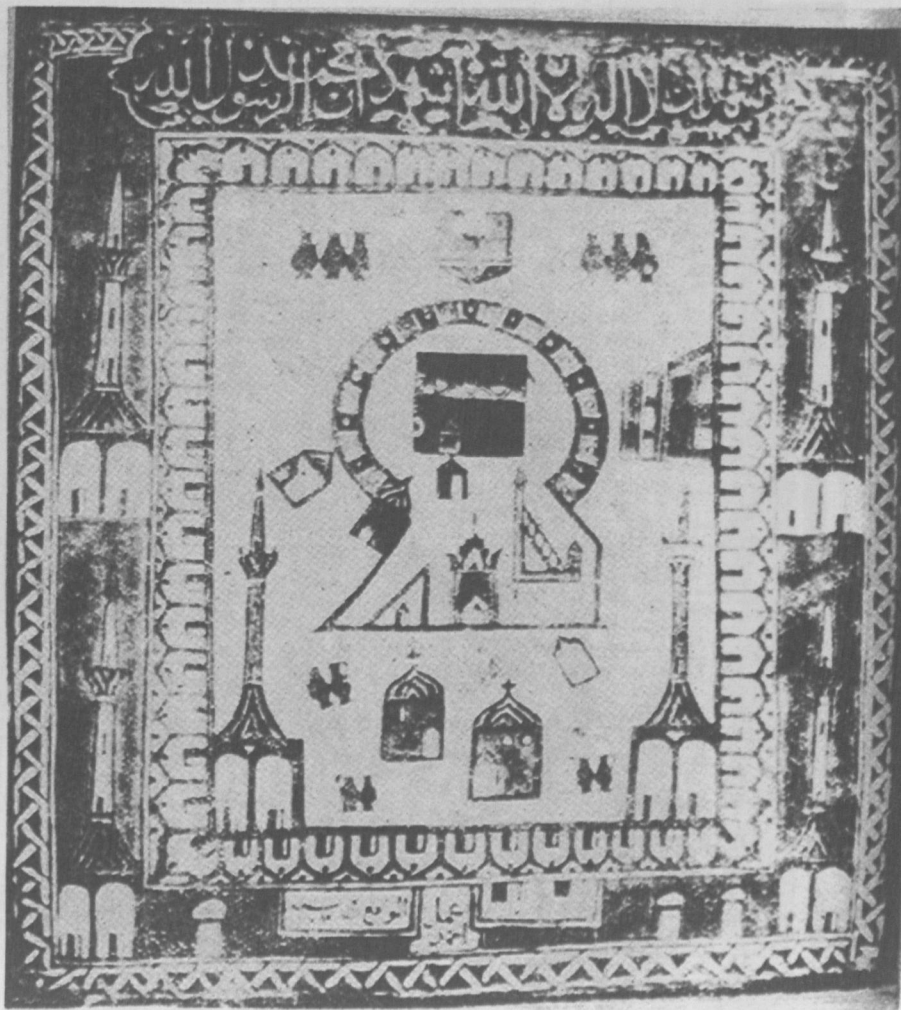
Resim: 11 – İstanbul Topkapı Sarayı, Harem
şhzadeler mektebinde bulunan çini pano.

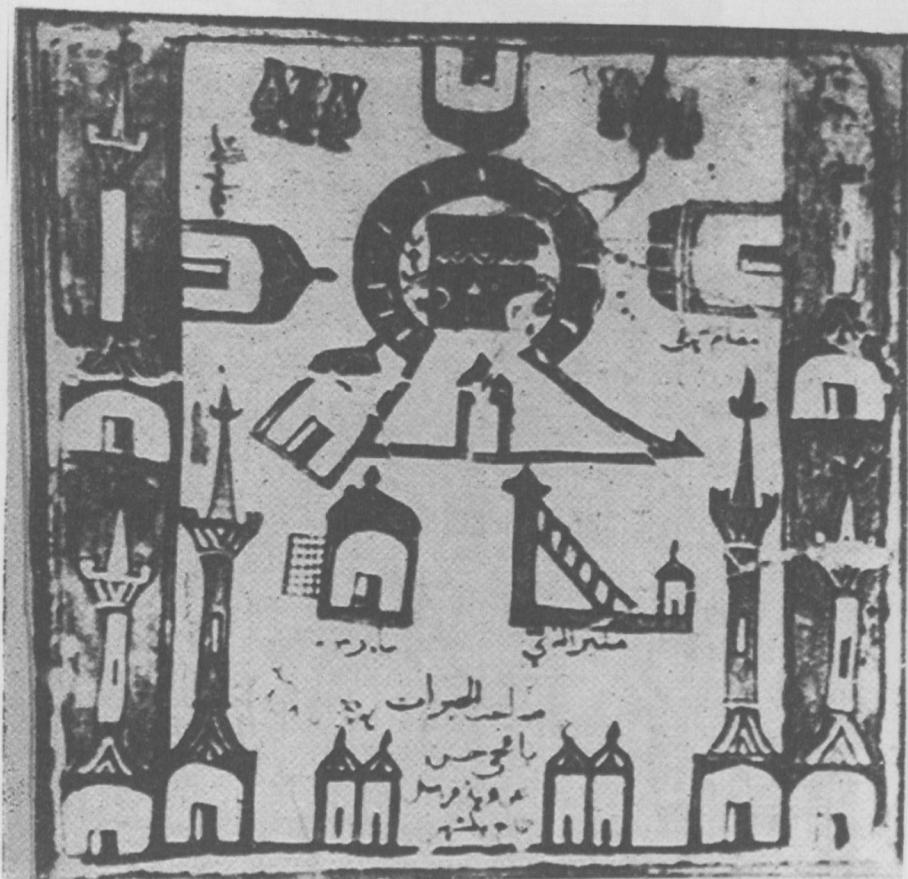
Resim: 12 - Topkapı Sarayı, Harem,
Karaağalar mescidi mihrabında bulunan çini pano.

Resim: 13 — Topkapı Sarayı, Harem Valide Sultan İbadet odasındaki çini pano.

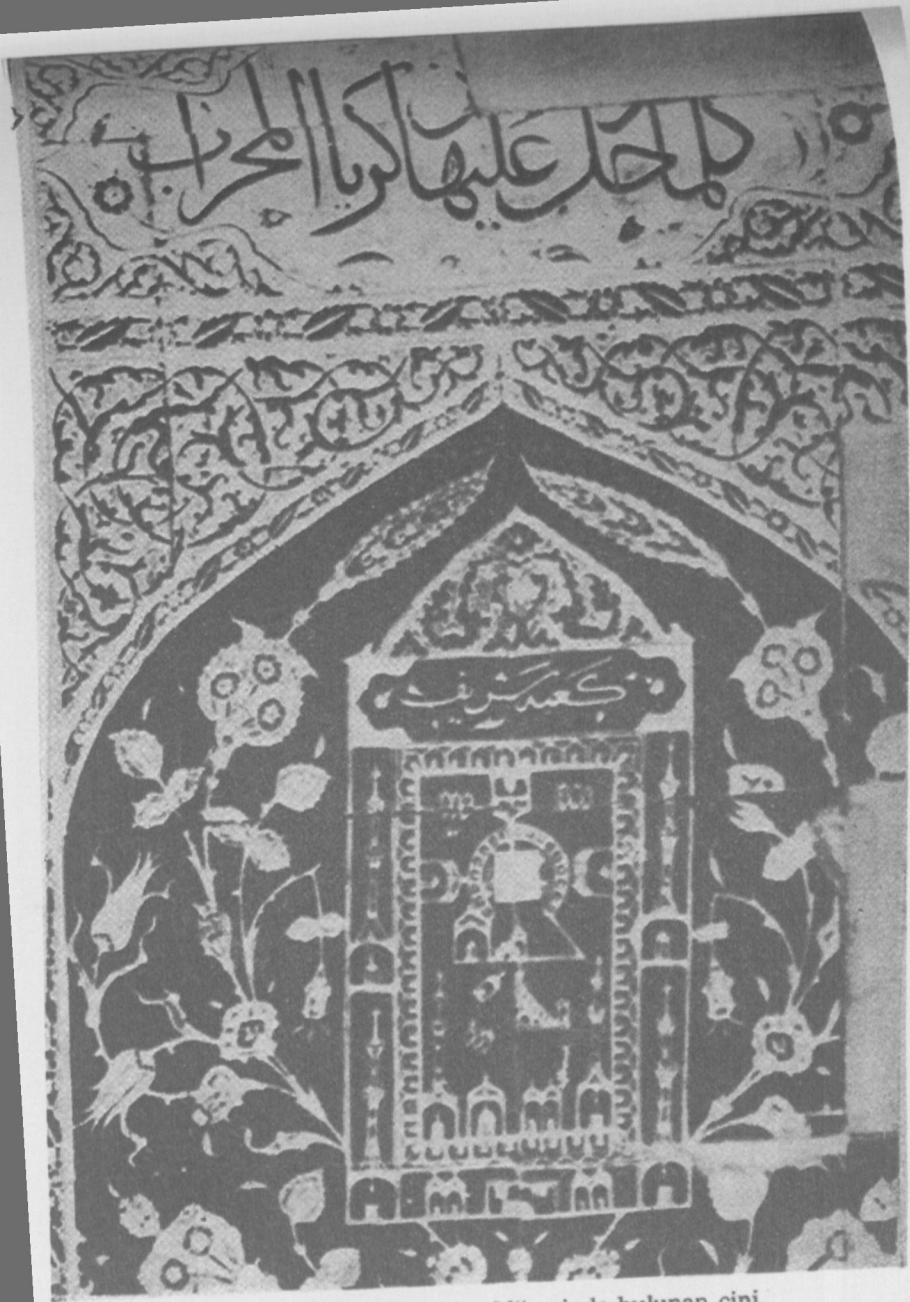

Resim: 15 — Kahire Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde bulunan çini
(Muhammed Mustafa'dan)

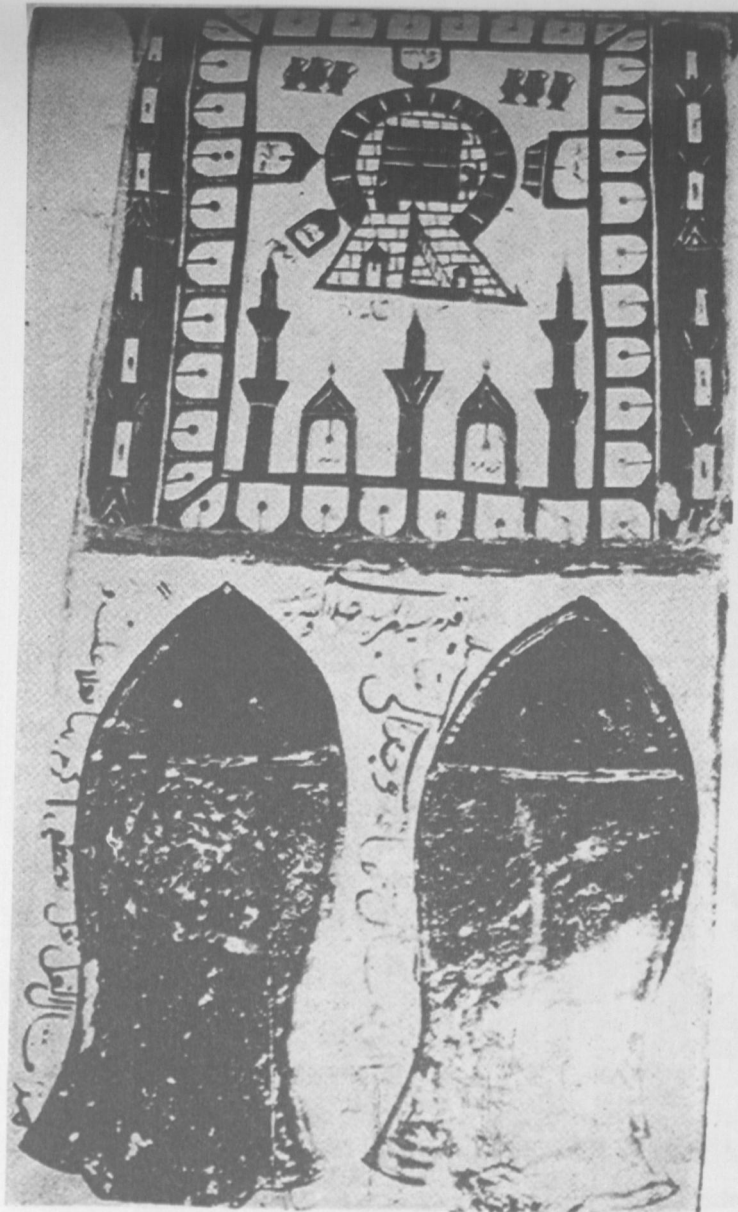

Resim: 16 — Bursa Müzesinde bulunan çini.

Resim: 17 — Topkapı Sarayı, İstanbul.
Keremîler mezarlığı müzesinde bulunan çini pane.

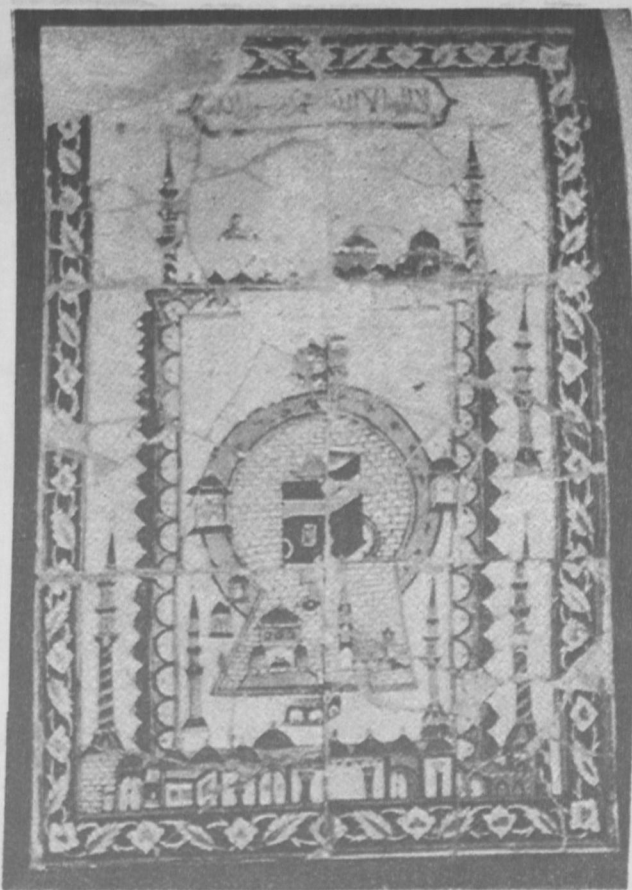
Resim: 17 — Kahire Arap Müzesinde bulunan çini.

Resim: 18 — İstanbul, Üsküdar Solak Sinan Camiinde bulunan çini.

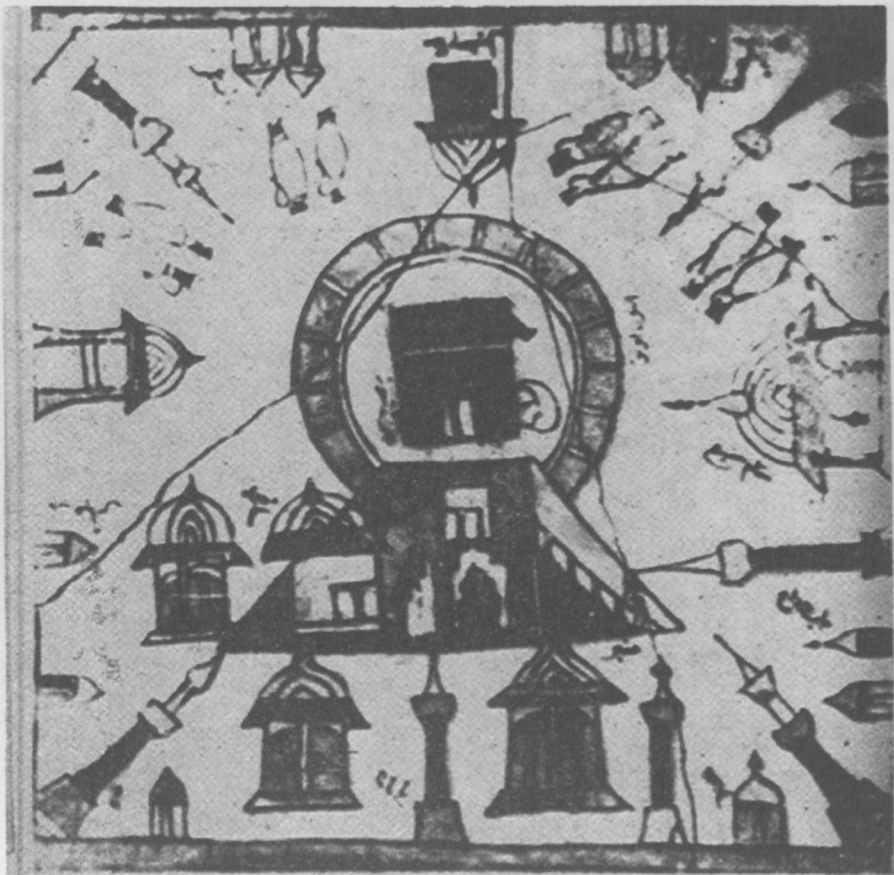
Resim: 20 — Atina Benaki Müzesinde bulunan çin.

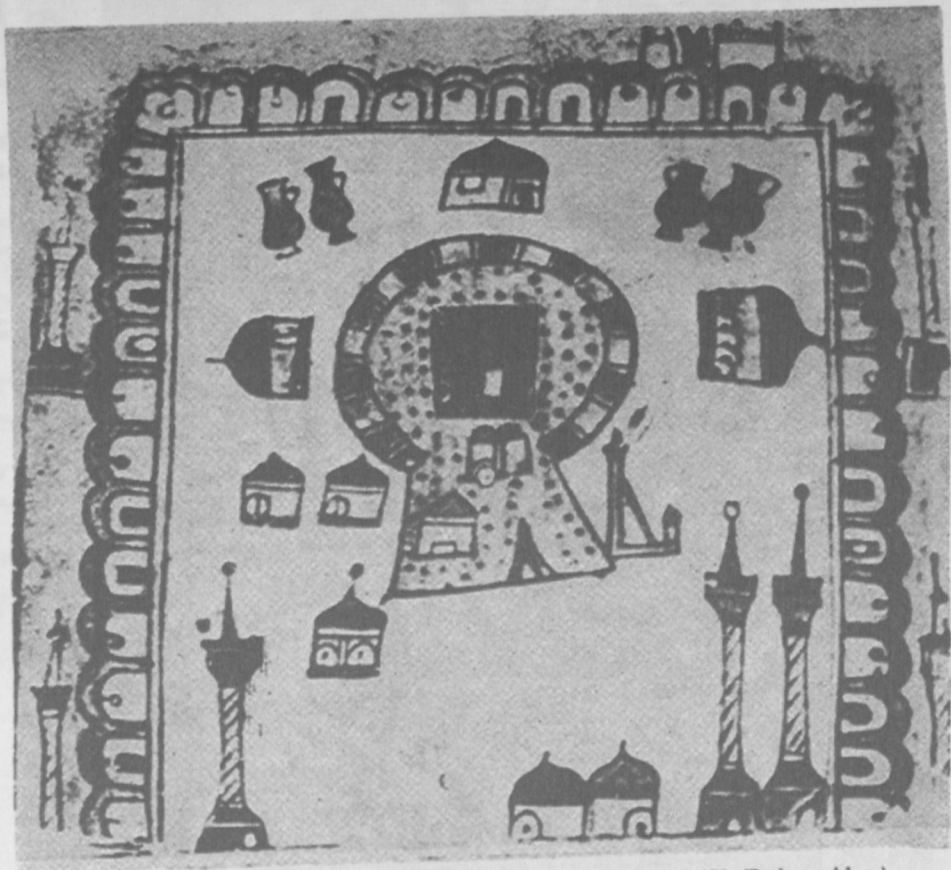
Resim: 21 — İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesin
de bulunan 830 envanter nolu çin.

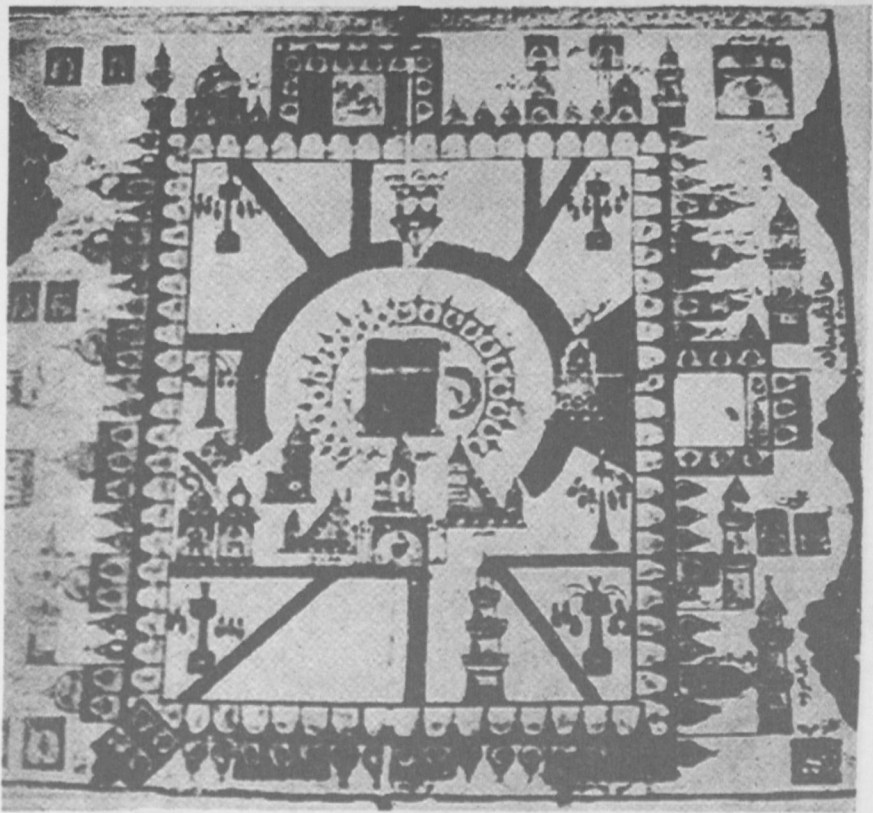
Resim: 22 — İstanbul Rüstem Paşa Camii Soncemaat yerinde bulunan çini. (Foto: Yılmaz Önge)

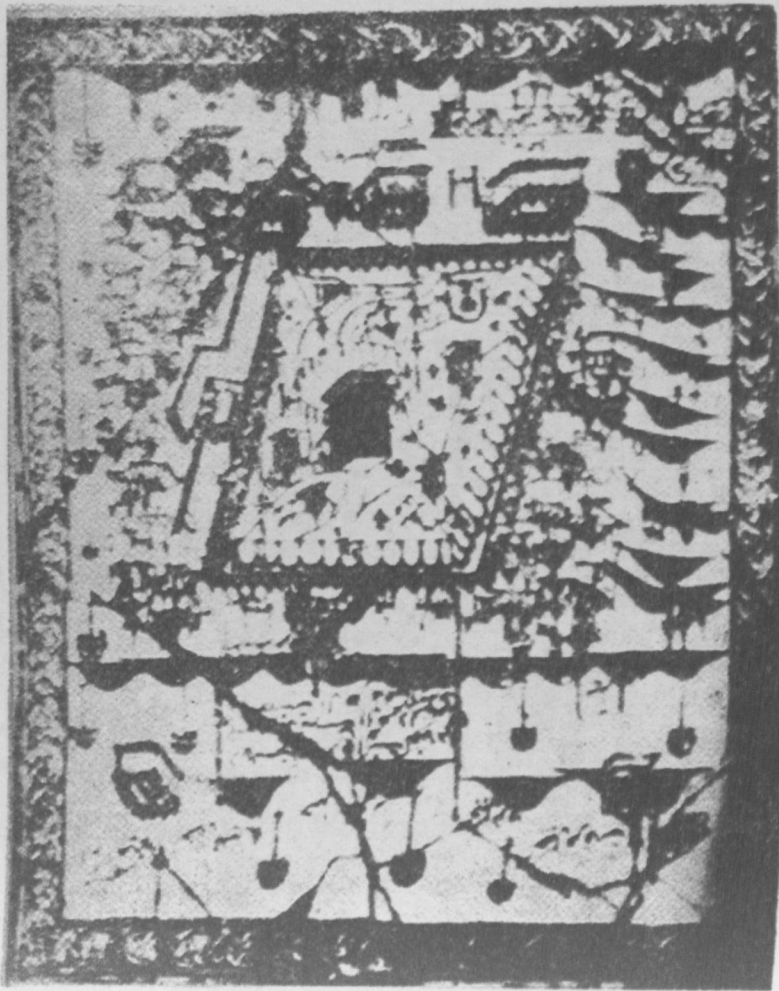
Resim: 24 — Bursa Müzesinde bulunan çini. (K. Erdman'dan)

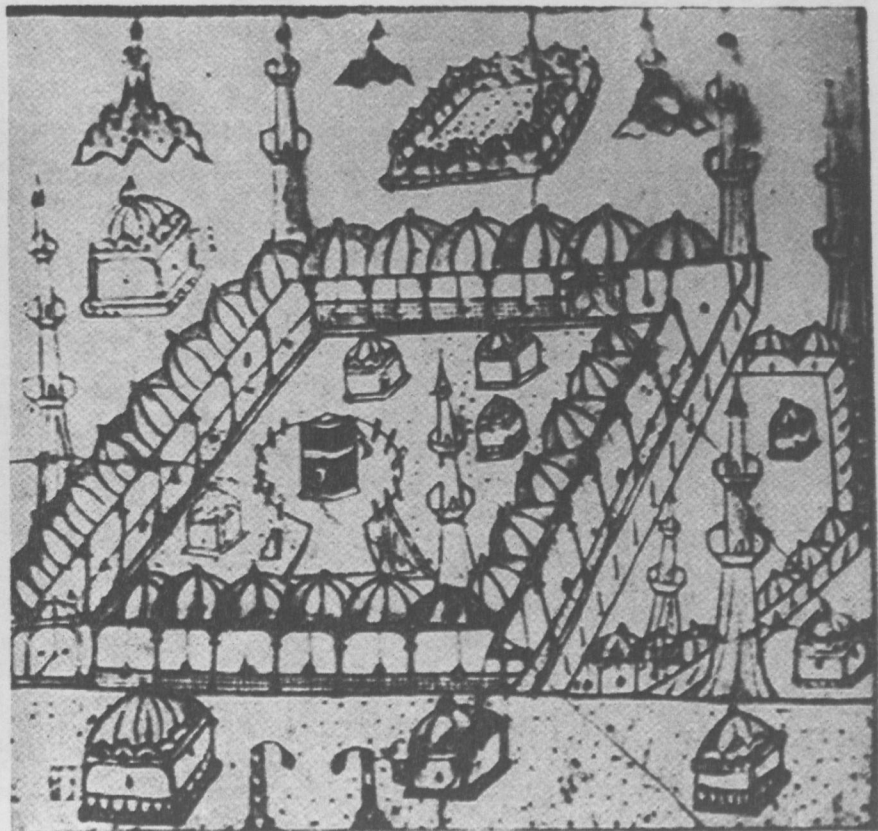
Resim: 25 — Niğde Muratlı Paşa Camiinde bulunan çini (K. Erdman'dan)

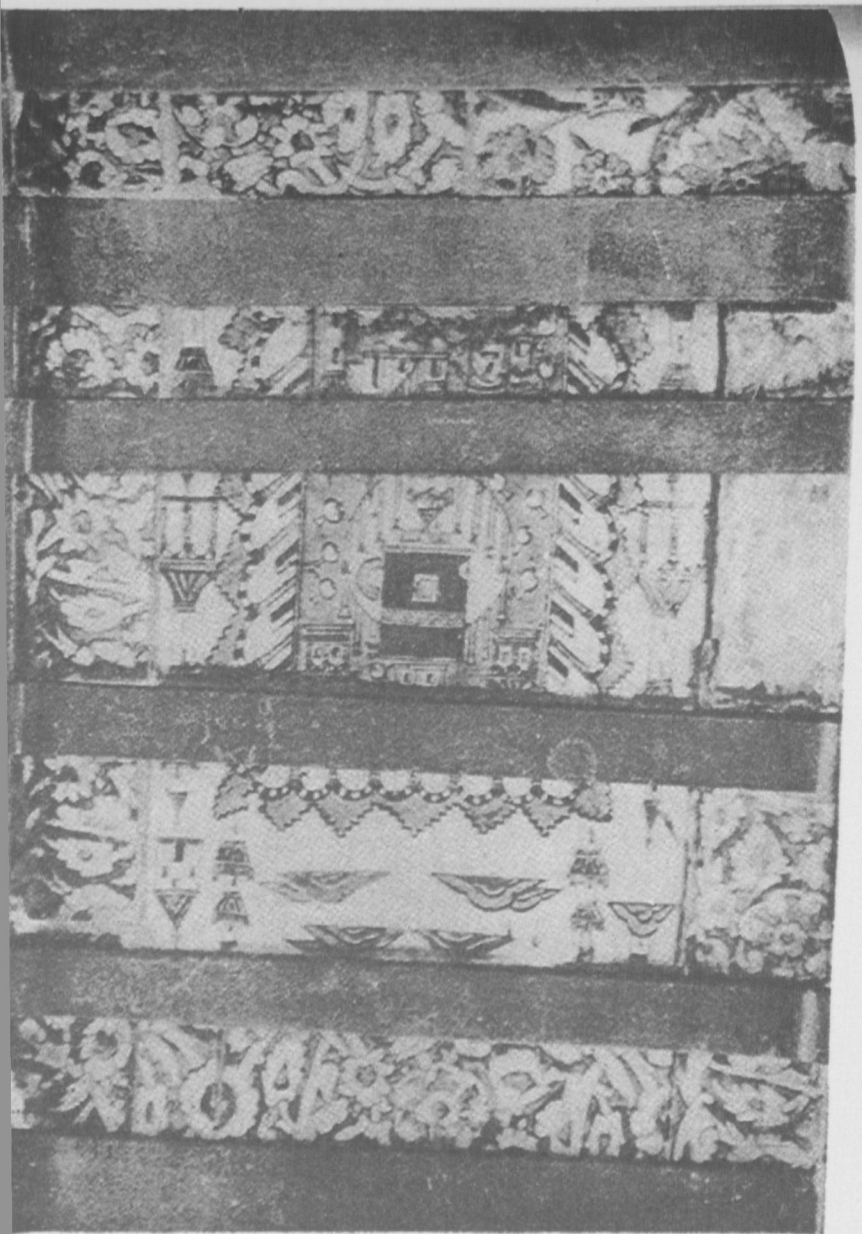
Resim: 26 — Kütahya Ulu Camiinde bulunan çini

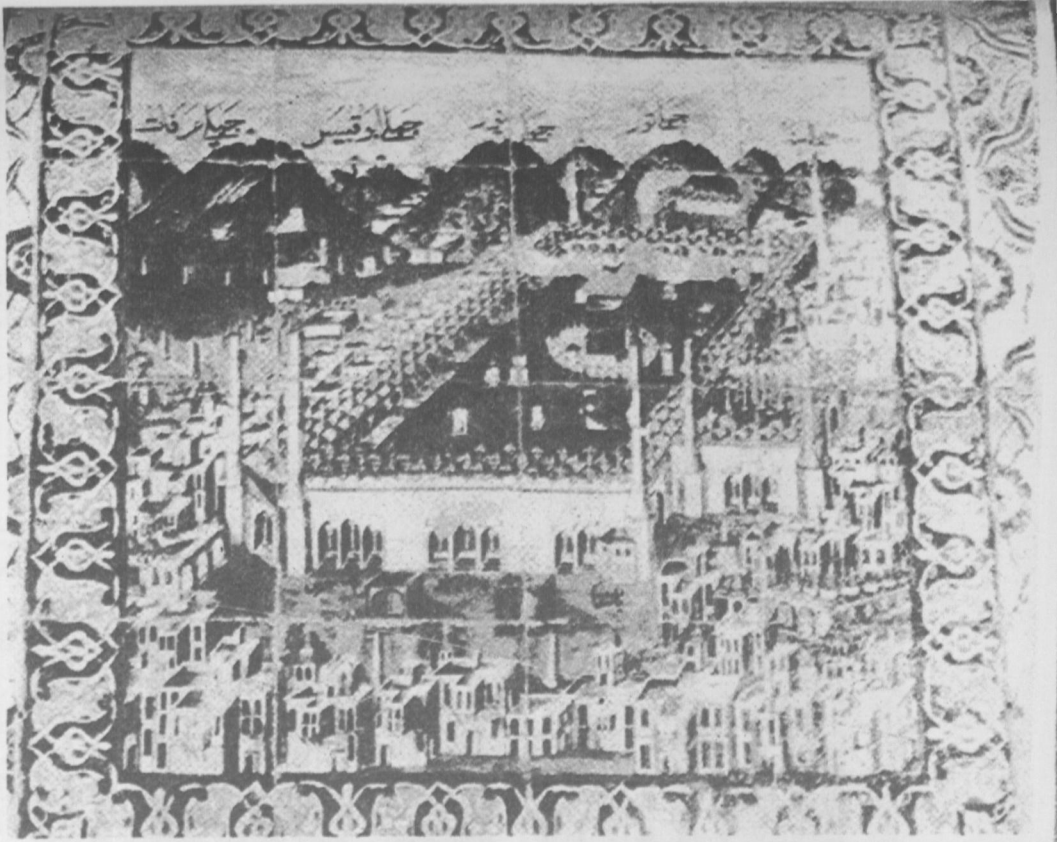
Resim: 27 — Bursa Müzesinde bulunan Tekfur Serayı mamulü çini.

Resim: 28 — Kahire Arap Müzesinde bulunan Tekfur Sarayı mamulu çini

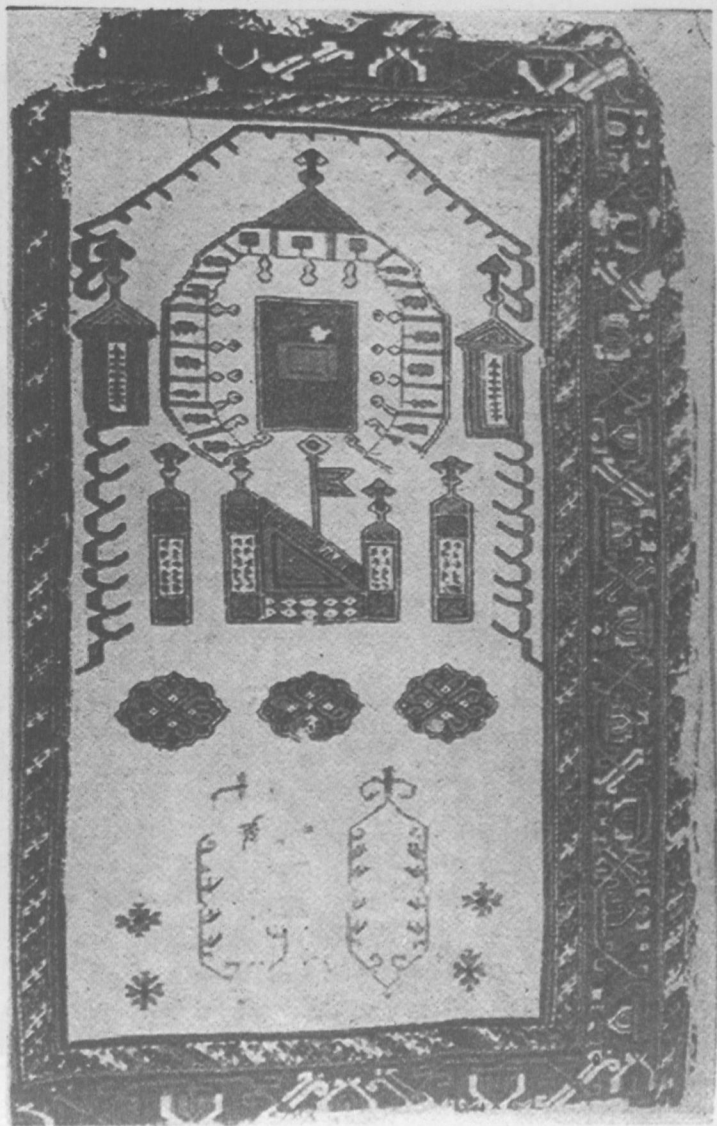
Resim: 29 — İstanbul Yeni Camiinde, kuzey fil ayağı üzerindeki çini.

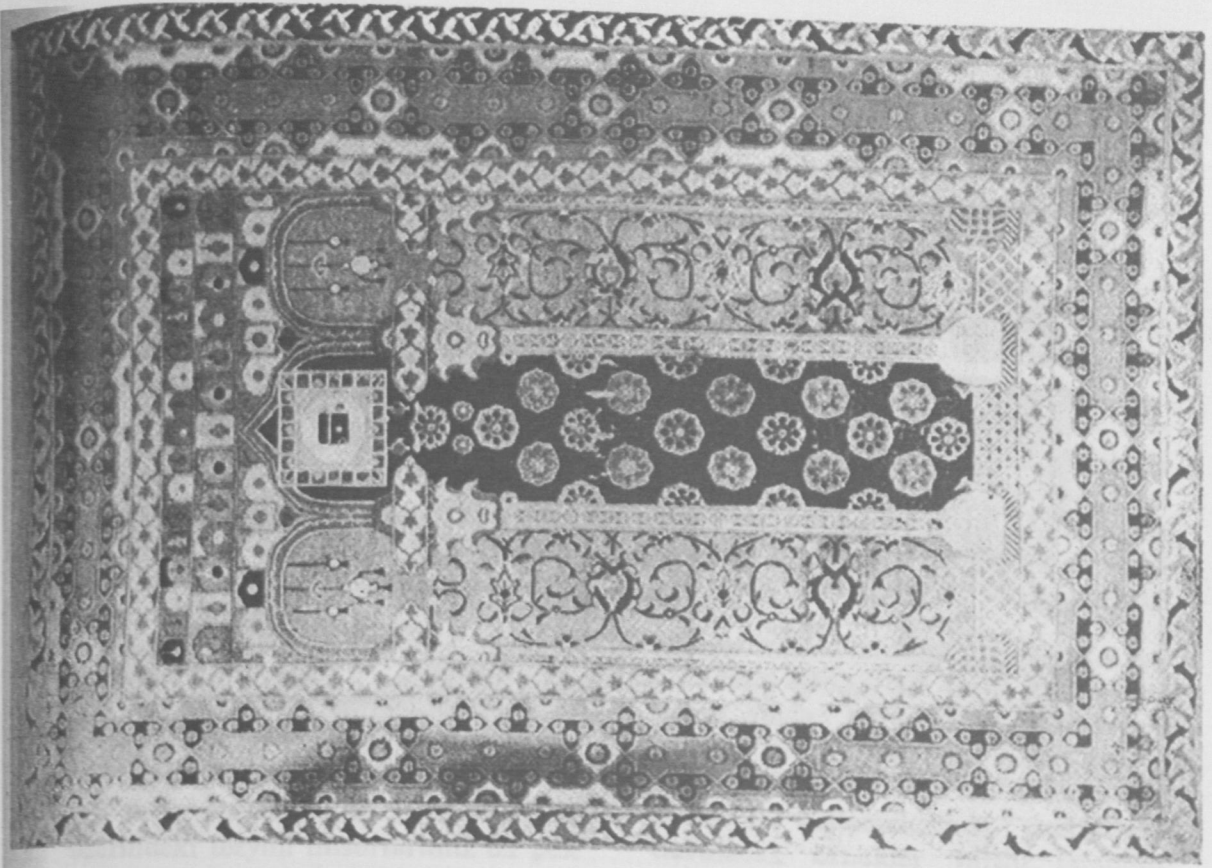
Resim: 30 — İstanbul, Hekimoğlu Ali Paşa Camiinde Kâbe tasvirli çini.

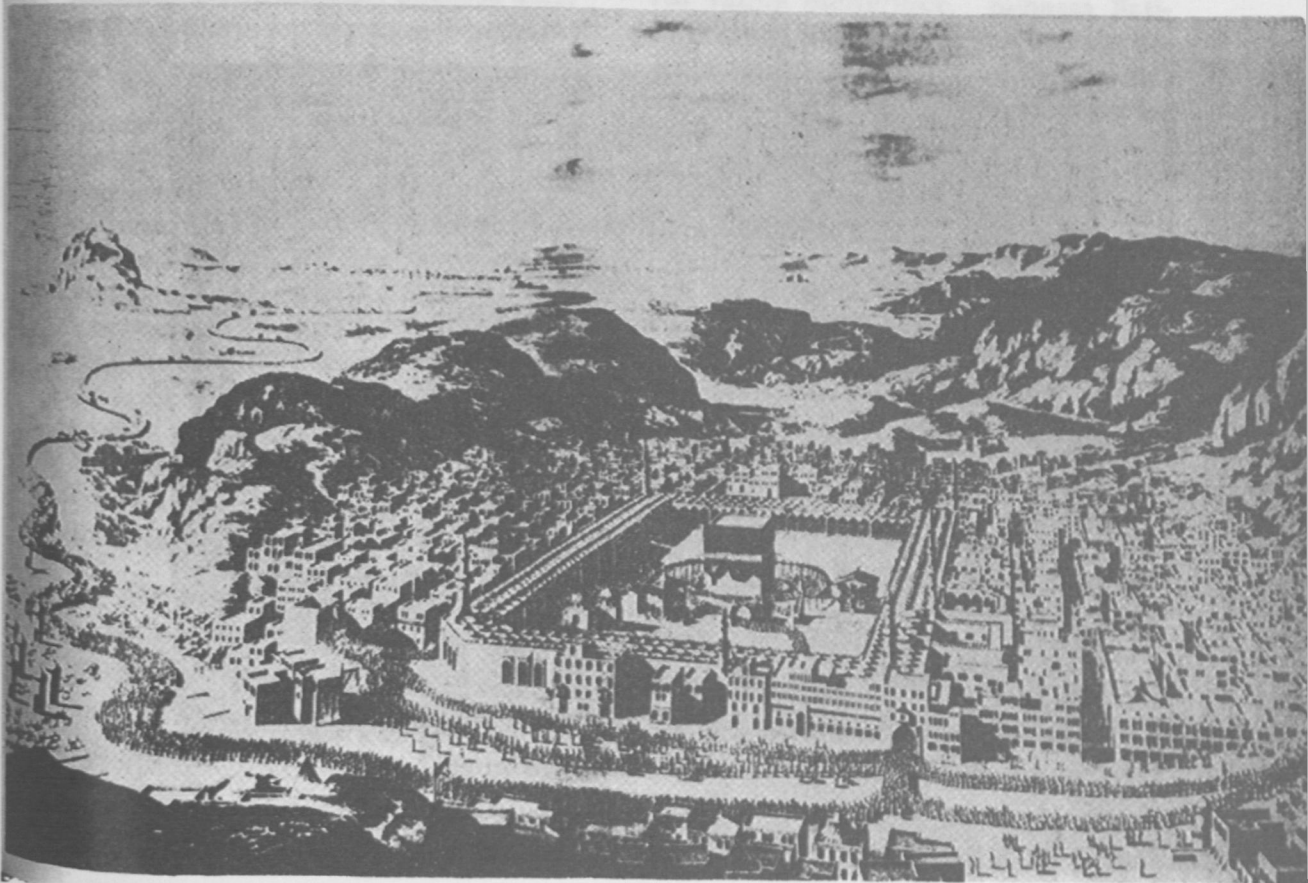
Resim: 31 — İstanbul, Eyüp, Cezri Kasım Paşa camiinde bulunan çini pono.

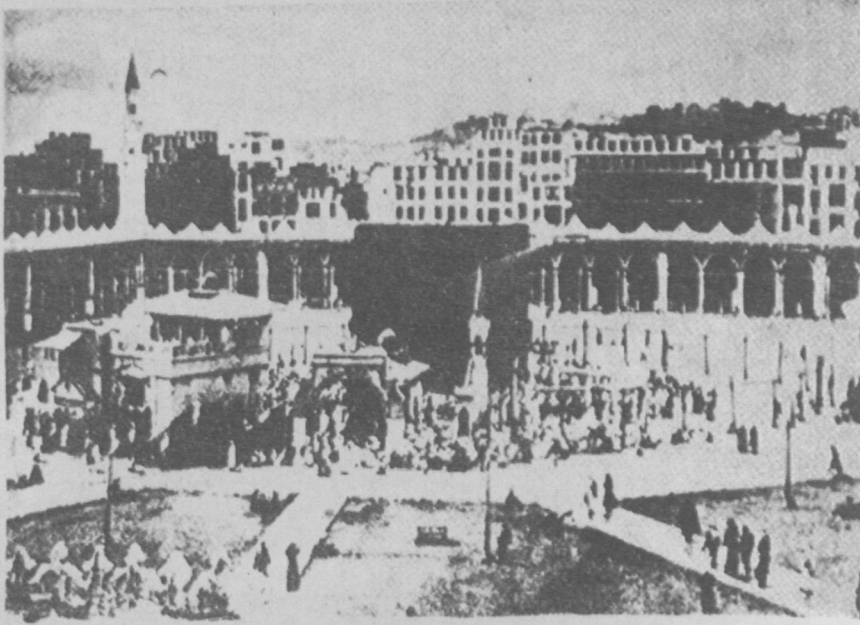
Resim: 32 — Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde bulunan Kâbe tasvirli halı.

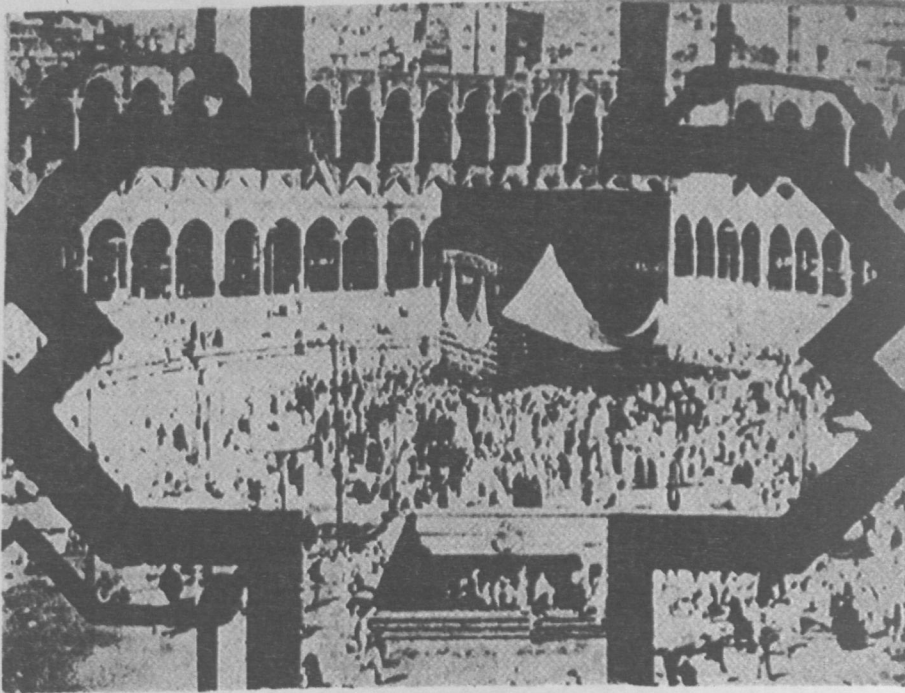
Resim: 33 — XV yüzyıl Seccadesi üzerinde işlenmiş Kâbe tasviri.
(C.E. Arseven'den)

Resim: 34 – Von d'Cohson'un yapmış olduğu 1790 yılında Mekke ve Kâbe panoraması. (Diez-Gluc'den)

Resim: 35 — Kâbenin 50. yıl önceki hali (Hayat mecmuasından)

Resim: 36 — Bugünkü haliyle Kâbe.